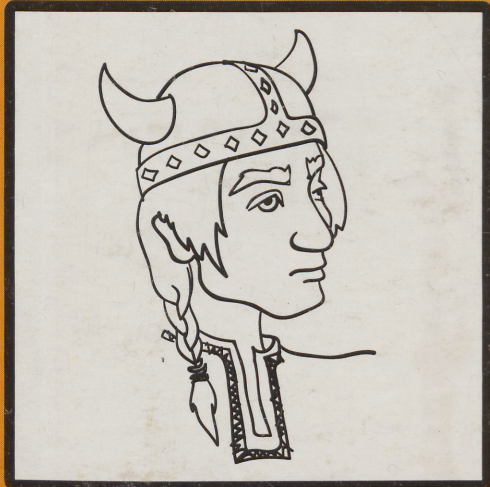

Lingvistikaülesanded

**Renate Pajusalu, Axel Jagau,
Liina Lindström, Piia Taremaa, Pire Teras,
Reeli Torn Leesik, Olga Gerassimenko,
Anni Silk**

A - 93677

Sisukord

Lingvistikaülesandeid

**Koostanud Renate Pajusalu,
Axel Jagau, Liina Lindström,
Piia Taremaa, Pire Teras,
Reeli Torn-Leesik, Olga
Gerassimenko, Anni Silk**

ISBN 978-944-447-18-1

**TARTU ÜLIKOOL
RAAMATUKOGU
SUNDEKSEMPLAR**

Toimetanud Kairit Henno
Küljendanud-kujundanud Liidia Unt
© AS Atlex, 2008.

Koostamist on toetanud riiklik programm “Eesti keel ja rahvuslik mälu”.

AS Atlex
Kivi 23
51009 Tartu
Tel 734 9099
Faks 734 8915
atlex@atlex.ee
www.atlex.ee

ISBN: 978-9949-441-18-1

Sisukord

Sissejuhatus	5
Soome-ugri keeled	6
Ülesanne 1** : vadja	6
Ülesanne 2* : soome	7
Ülesanne 3** : põhjasaami	8
Ülesanne 4** : ersa	9
Ülesanne 5* : niidumari	10
Ülesanne 6*** : komi	11
Ülesanne 7*** : eesti ja soome	12
Ülesanne 8* : ungari	13
Ülesanne 9** : ungari	14
Ülesanne 10** : ungari	15
Ülesanne 11** : ungari	16
Ülesanne 12*** : ungari	17
Indoeuroopa keeled	18
Ülesanne 13** : iiri	18
Ülesanne 14*** : vanaiiri	19
Ülesanne 15* : kõmri	20
Ülesanne 16** : kõmri	21
Ülesanne 17*** : kreeka	22
Ülesanne 18* : itaalia	23
Ülesanne 19** : itaalia	24
Ülesanne 20* : hispaania	25
Ülesanne 21** : hispaania	26
Ülesanne 22* : hispaania	27
Ülesanne 23* : itaalia, hispaania, prantsuse	28
Ülesanne 24** : romaani keeled	29
Ülesanne 25** : vanainglise	31
Ülesanne 26* : rootsi	32
Ülesanne 27** : rootsi	33
Ülesanne 28* : saksa	34
Ülesanne 29** : hollandi	35
Ülesanne 30** : sorbi	36
Muud keeled	37
Ülesanne 31*** : malta	37
Ülesanne 32*** : baski	38
Ülesanne 33** : khmeeri	39
Ülesanne 34** : belau	40
Ülesanne 35*** : seimat	41
Ülesanne 36* : grööni	42
Ülesanne 37* : pärsia	43
Ülesanne 38* : malai	44
Ülesanne 39* : araabia, pärsia, malai	45
Ülesanne 40*** : suahiili	46
Ülesanne 41*** : joruba	47

Ülesanne 42***: hiina	48
Ülesanne 43***: lakota	49
Ülesanne 44*: wari	50
Ülesanne 45***: tok pisin	51
Tehiskeeled	52
Ülesanne 46*: esperanto	52
Ülesanne 47***: esperanto	53
Ülesanne 48*: volapük	54
Ülesanne 49*: sindarin	55
Ülesanne 50*: kood	56
Ülesanne 51***: kood	57
Ülesanne 52***: laevade sidesüsteem	58
Eesti keele põhjal koostatud ülesanded	59
Ülesanne 53***: eesti	59
Ülesanne 54*: eesti	61
Ülesanne 55*: eesti	62
Ülesanne 56***: eesti	63
Ülesanne 57***: eesti	64
Lahendused	65
Kasutatud kirjandus	110

Sissejuhatus

See raamat koosneb keeleteadusülesannetest ja nende lahendustest. Ülesanded on enam-vähem sellised, nagu neid juba alates 2002. aastast on kasutatud Eesti lingvistikaolümpiaadidel. Seega on raamat põhiliselt mõeldud olümpiaadiks valmistuvatele kooliõpilastele. Loodame siiski, et õpetajadki leiavad siit kasulikku materjali keeletundide teoreetiliste teemade ilmestamiseks. Kuigi raskusastme poolest on ülesanded eeskätt mõeldud keskkoolinoortele, leiavad siit huvitavaid detaile kindlasti ka keeleteaduse üliõpilased ja üldse kõik, keda huvitab maailma suuremaid müsteeriume: inimkeel.

Iga ülesanne sisaldab vähemalt ühte keeleteaduslikku probleemi. Lingvistid uurivad neid probleeme, tuginedes mahukatele andmebaasidele. Ülesandeis esitatud materjal on aga piiratud. Oleme püüdnud ülesanded koostada nii, et nende põhjal ei jääks vaadeldavast keelest väärat pilti. Mõned lihtsustused on siiski paratamatud. Keelte nimetuste puhul on lähtutud "Eesti õigekeelsussõnaraamatus ÕS 2006" esitatud nimekujudest; kui ÕS-is kirje puudub, siis muudest eestikeelsetest allikatest. Iga keele kohta on lühidalt esitatud olulisem teave. Andmed kõnelejate arvu kohta pärinevad andmebaasist "Ethnologue" (vt *Kirjandus*), mis on praegu olemasolevatest täiuslikem andmebaas keelte nimetuste, suguluse, kõnelejate arvu, levikupiirkondade jm kohta.

Ülesannete raskusaste on muidugi suhteline, kuid oleme need siiski püüdnud jagada kolme rühma: raske ***, keskmine ** ja kerge *.

Ülesanded on järjestatud neile alusmaterjaliks olnud keelte põhjal. Ühte grupina esitatakse soome-ugri ja indoeuroopa keelkonnad, muid keeli on kogumikus vähem ja nende esitamise järjekord suvaline.

Ülesanded on koostanud peamiselt Tartu ülikooli üliõpilased ja õppejõud olümpiaadide tarvis või lingvistikaülesannete seminari käigus. Enamasti tuginevad ülesanded mingi keele kohta kirjutatud grammatikatele. Sel juhul ei ole ülesande juures allikat märgitud. Mõned ülesanded põhinevad aga juba olemasolevatel keeleteaduslikel ülesannetel, mida on paljuski kohandatud. Sel juhul on allikale ka viidatud. Raamatu toimetajatena oleme valmis ülesanded kokku kogunud, kontrollinud ja mõnikord täiendanud seletusi.

Lahendustes esineb keeleteaduslikke termineid, mis ei ole kooli õppekavast tuttav. Oleme püüdnud neid seletada, kuid alati pole see lühidalt võimalik. Samas võivad need terminid olla kooliõpilasele tuttavad näiteks võrkeeletundidest. Seega ei tasu lasta end terminitest kohutada, ühegi ülesande lahendamiseks neid vaja ei lähe, kuid neid kasutades õnnestub seletusi mõistlikumalt esitada. Lingvistikaolümpiaadiks valmistujatel tasub silmas pidada, et terminite tundmist olümpiaadil tõepoolest ei eeldata, kuid kellelegi ei tule kahjuks, kui ta oskab neid seletustes kasutada.

Koostajad

Soome-ugri keeled

Soome-ugri keeled on eesti keele sugulaskeeled, mistõttu on selles kogumikus suhteliselt palju nendel põhinevaid ülesandeid. Esindatustest lähimad sugulaskeeled on vadja, mille kõnelejaid on tänapäeval veel ainult umbes 50 Narvast ida poole jäävates küladest, ja soome, mida kõneleb umbes viis miljonit inimest. Üsna lähedased on ka saami keeled, mille eri murdeid kõneldakse laiald maa-alal Põhja-Skandinaavias ja Venemaal, kokku umbes 35 000 kõnelejat. Läheduselt järgmised on ersa (üks mordva keeltest, kõneleb umbes 500 000 inimest Mordvamaal) ja niidumari (üks mari keeltest, kõneleb umbes 500 000 inimest Marimaal). Kaugematest sugulaskeeltest on siin esindatud komi keel (mille kahte varianti, sūrja- ja permikomi keelt, räägib umbes 400 000 inimest Komimaal) ja ungari keel (kõneleb umbes 14 miljonit inimest eelkõige Ungaris).

Ülesanne 1* *: vadja

Koostanud Krista Strandson

Valdkond: foneetika, sõnavara

Allpool on esitatud **vadja**keelsed mõistatused ja nende tõlked eesti keelde.¹ Mõistatuste kirjaviis on lihtsustatud.

Kuna vadja ja eesti keel on väga lähedased sugulaskeeled ning tulenevad samast algkeelest, siis võime vadja keele puhul teha palju oletusi lähtuvalt sellest, mida me teame eesti keele kohta.

1. Katti tsäüis ahjoosõõ. – Avu.	Kass käis ahjus. – Ahjuluud.
2. Mussaa sööb, a valkõõaata situb.
Tšünteliä põlõb, a söömää tõkub.
– Tšünteliä.	Musta sööb, aga valget situb.
Küünal põleb, aga sööki kukub.
– Küünal.
3. Vassõn riissa kasab (kassaa 'kasta'),
aukkoja täün. – Sigla.	Uus riist kastab, auke täis. – Sõel.
4. Lehto liikahtaab, vätši vaatab. – Uhsi.	Leht liigahtab, rahvas vaatab.
– Uks.
5. Nellä velliä eläväd ühhee ahjoo päällä.
– Lehmää lühsü.	Neli venda elavad ühe ahju peal.
– Lehmalüps.

Tõlgi vadja keelde järgmised laused. Nimeta eesti ning vadja keele häälikulised erinevused.

Kass istub ahjus.

Laps sööb.

Leht liigahtab kivi peal.

Kass sööb musta kana.

¹ Mõistatused on võetud Paul Ariste raamatust "Vadja mõistatusi". (Tallinn: Valgus 1979). Mõistatuste sõnastust on vajadusel muudetud.

Ülesanne 2*: soome

Koostanud Renate Pajusalu

Valdkond: morfoloogia

Vasakus tulbas on **soome**keelsed laused, paremal nende eesti vasted suvalises järjekorras.

Minä leikkasin kurkkua.

Hän värjäsi tukan.

Hän värjäytti tukkaa.

Isä korjautti katon.

Minä korjasin mökin.

Tyttö nukkuu.

Isa ^{lõhi} ^{ära} ^{ada} tellis katuse paranduse.

Ta värvis juuksed ära.

Ma lõikasin kurki.

Ma parandasin suvila ära.

Tüdruk magab.

Ta lasi juukseid värvida.

1. Tõlgi eesti keelde!

Isä nukutti tyttöä.

Hän korjasi mökin.

Hän värjää mekkoa.

2. Tõlgi soome keelde!

Isa parandab katust.

Ta lasi juuksed ära värvida.

Ma värvisin kleidi ära.

Ülesanne 3* *: põhjasaami

Koostanud Evar Saar

Valdkond: morfoloogia, süntaks

Vasakus tulbas on **põhjasaami** laused, paremal nende eesti vasted.

Áhčči lea sávnnis.

Sávnnis leat guokte olbmo.

Ođđa ukša lea ránis.

Áddjá doalvu sávdnái čázi.

Áhčči doalvu áddjái báiddi.

Sávnnis leaba áddjá ja áhčči.

Ránes báidi heangá rukses
uvssa bálddas.

Jávrris lea buorre čáhci.

Dán jávrris lea čáhci ruoksat.

Áhku dálu gáhttu lea ođas.

Áhčis lea buorre bargosadji.

Áhči bargosajis lea sávdni

Jávregáttis lea rukses geađgi.

Dát guokte olbmo leaba ođđasat.

Dállu ja sávdni leat jávregáttis.

Áhkku boahotá sávnnis.

Ođđa olbmot leat dálus.

Áhčči hukse sávnni.

Isa on saunas.

Saunas on kaks inimest.

Uus uks on hall.

Vanaisa viib sauna vett.

Isa viib vanaisale särgi.

Saunas on vanaisa ja isa.

Hall särk ripub punase ukse kõrval.

Järves on hea vesi.

Selles järves on vesi punane.

Vanaema maja katus on uus.

Isal on hea töökoht.

Isa töökohas on saun.

Järve kaldal on punane kivi.

Need kaks inimest on uued.

Maja ja saun on järve kaldal.

Vanaema tuleb saunast.

Uued inimesed on majas.

Isa ehitab sauna.

1. Mida tähendavad need laused?

Sávnnis lea ránes gáhttu.

Ádjá báidi lea ruoksat.

Áddjá boahotá áhči bargosajis.

2. Tõlgi põhjasaami keelde!

Vanaisal on hea saun.

Sauna uksele ripub punane särk.

Isa ja vanaema on vees.

3. Mille poolest käituvad eriliselt põhjasaami keele omadussõnad?

Ülesanne 4* *: ersa

Koostanud Niina Aasmäe

Valdkond: morfoloogia, süntaks

Vasakus tulbas on mõned laused **ersa** keeles ja paremal nende eesti vasted.

Ülakoma (') märgib palataliseeritud konsonanti.

Moran moro.

Jovksont' sodasak.

Sõrmam lovnosink.

Jovksont' sodasiz'.

Kotstonk kodasink.

Moront' morasa.

Učosamak kudoso.

Panaront' vikšn'esi.

Kudost ramasin'ek.

Ma laulan laulu.

Sa tead seda muinasjuttu.

Te loete minu kirja.

Nad teavad seda muinasjuttu.

Te koote oma kangaid.

Ma laulan seda laulu.

Sa ootad mind kodus.

Ta heegeldab seda särki.

Me ostame nende maja.

1. Tõlgi eesti keelde!

Sodasi moront'.

Kotstom vikšn'esiz'.

Učosa kudoso.

Sõrmast lovnosi.

2. Tõlgi ersa keelde!

Nad koovad seda kangast.

Me laulame nende laulu.

Te teate oma muinasjutte.

Sa loed seda kirja.

Ülesanne 5*: niidumari

Koostanud Helena Metslang

Valdkond: morfoloogia, süntaks

See tekst on **niidumari** keeles. Püüa sellest aru saada ning vasta teksti lõpus olevatele küsimustele.

1. Мыйын лүмем Елена. 2. Мый марий үдыр улам. 3. Марий Элыште илем.
nimi mina mari tüdruk maal elan
4. Мылам книгам лудаш да дискотекеышке кошташ келша. 5. Мый
mulle raamatut lugeda ja diskoteeki meeldiv
- йолташ-влак дене кином ончаш йӱратем. 6. Мылам вес элышке унала
sõpradega filmi vaadata armastan vööras külas
- кошташ келша. 7. Кунам изи йоча ылым, ме Китайыште илышна.
kui väike laps olin me
8. Китайыште мылам китай муро-влакым мураш келша ыле. 9. Мыйын
laule oli
- ачамлан китай кочкышым кочкаш келша ыле. 10. 2004 ийыште мый
isale hiina süüa aastal
- Эстонийышке мураш тунемаш тольым. 11. Мый Москва гыч Таллиннышке
Eestisse õppima Moskvast
- поезд дене тольым.
rong

1. Vasta küsimustele!

- Mida Jelenale meeldib teha?
- Mida tead Jelena lapsepõlveajast?
- Mida Jelena õpib?

2. Tõlgi kuues ja üheksas lause eesti keelde!

3. Tõlgi mari keelde!

- Mulle meeldib Tallinnast Marimaale väikeste lastega tulla.
- Mulle meeldib raamatuid lugeda.

Ülesanne 6***: komi

Koostanud Nikolai Kuznetsov

Valdkond: morfoloogia, süntaks

Vasemal on possessiivkonstruktsioonid (omajakonstruktsioonid) **komi** keeles ja paremal nende eesti vasted.

tenad vokõdlõn jortõslõ

sõlõn chojõslõs' verõssõ

tijan jortjasnõdlõn chel'ad'nõskõd

mijan jortnõmlõn jortjasõstõg

tenad vokjasõdlõs' chojjassõ

sinu venna sõbrale

tema õe meest

teie sõprade lastega

meie sõbra sõpradeta

sinu vendade õdesid

1. Tõlgi komi keelde!

meie sõbra sõpru

sinu õdede meestega

tema venna lastele

teie sõbra õeta

2. Seleta, kuidas märgitakse omajat komi keeles!

3. Mida võib ülesande põhjal öelda käändelõppude ja mitmuse tunnuse kohta komi keeles?

Ülesanne 7***: eesti ja soome

Koostanud Karl Pajusalu

Valdkond: keeleajalugu

Võrdle tulpades esitatud **eesti** ja **soome** keele sõnu. Arvatakse, et soome keele sõnakujud on vanemad ning eesti keele sõnad on tekkinud vastavatest soome keele sõnadest (õieti muidugi ühise algkeele sõnadest, mis sarnanesid soome sõnadega). NB! Soome kirjaviisis kirjutatakse häälik *ü* tähega *y*.

küsi	kysy
küsimus	kysymys
küsinud	kysynyt
küür	kyry
jäänud	jäänyt
tüli	tyly
küpsus	kypsyys
püsin	pysyn
sünnitus	synnytys
külmus	kylmyys
mürgitanud	myrkyttänyt
müüdu	myyty

Kirjuta üles kõik reeglid, mis seletavad hääliku *ü* muutumist eesti keeles.

1. Vasta küsimustele!

- Mida tähendab *kyry*?
- Mida tähendab *tyly*?
- Mida tähendab *kyry*?

2. Tõlgi kuues ja üheksas lause eesti keelde!

3. Tõlgi mari keelde!

- Mida tähendab Tallinnas? Mida tähendab Tallinnas? Mida tähendab Tallinnas?
- Mida tähendab Tallinnas? Mida tähendab Tallinnas? Mida tähendab Tallinnas?

Ülesanne 8*: ungari

Koostanud Krista Strandson

Valdkond: tuletus

Ungari keeles on lühikesed ja pikad vokaalid. Pikka vokaali tähistatakse kriipsukesega vokaali peal: *é* [ee], *ó* [oo], *ő* [öö] jne. Enamik vokaale hääldeb eesti keele vokaalide sarnaselt. Lühikest vokaali *e* hääldatakse lahtiselt *ä*-poolse *e*-na, pikka vokaali *á* lahtiselt *ä*-poolse *a*-na.

Tulpades on **ungari**keelsed nimi- ja omadussõnad ning nende tuletised.

harc 'lahing' →	harcos 'võitleja'
szemtelen 'häbitu' →	szemtelenkedik 'häbitult käituma'
asztal 'laud' →	asztalos 'tisler'
magyar 'ungarlane' →	magyarság 'ungarlus'
háló 'võrk' →	hálózat 'võrgustik'
bolt 'võlv' →	boltozat 'võlvistik'
buta 'rumal' →	butaság 'rumalus'
engedelmes 'kohusetundlik, kuulekas' →	engedelmeskedik 'kuuletuma, järgima'

Tuleta allpool loetletud ungari sõnadest järgmise tähendusega sõnad:

'lootma', 'baarimees', 'teise klassi õpilane', 'puhkus', 'emadus', 'luustik', 'noormees.'

remény 'lootus'
csap 'õllekraan, õllepump'
második 'teine'
szabad 'vaba'
anya 'ema'
csont 'kont'
legénykedik 'hooplema'

Ülesanne 9* *: ungari

Koostanud Liina Lindström

Valdkond: morfoloogia, süntaks

Ungari keele hääldeuse kohta vt lk 13.

Siin on **ungari**keelse kirja algus koos otsetõlkega:

Drága Nagymama, Nagypapa!

Nagyon megörültünk a levélnek és
a csomagnak.

Azért vártunk a válasszal, mert a csomag
csak tegnap jött meg.

Dóri pont ilyen sálat keresett magának.

Köszönöm szépen a blúzt, ma már a
blúzban moziba mentem.

Kallis vanaema, vanaisa!

Väga rõõmustasime [selle] kirja ja
[selle] paki üle.

Seepärast ootasime [selle] vastusega,
et [see] pakk alles eile saabus.

Dóri just sellist salli otsis endale.

Täna väga [selle] pluusi eest, täna
juba [selles] pluusis kinno läksin.

1. Tõlgi ungari keelde!

Otsisime Dórule sellist pluusi.

[See] kiri saabus [sellele] vanaisale juba eile.

[See] vanaema rõõmustas [selle] pluusi üle.

2. Lisa sõnatüvedele sobiv lõpp!

köszön _____

ugr _____

ember _____

esz _____

mozi _____

levél _____

'tänasime'

'hüppame'

'inimesele, inimese üle'

'sööme'

'kinos'

'kirjas'

Ülesanne 10* *: ungari

Koostanud Liina Lindström

Valdkond: morfoloogia, süntaks

Ungari keele häälduse kohta vt lk 13.

Vasakus tulbas on **ungari**keelsed laused, paremas nende tõlked eesti keelde.

Látom a kutyádat.	Näen su koera.
A kisiú látja Jánost.	[See] väike poiss näeb Jánosit.
Péter ír egy hosszú levelet.	Péter kirjutab ühte pikka kirja.
János olvassa a könyvemet.	János loeb minu raamatut.
A macskám lát egy kis egeret.	Minu kass näeb üht väikest hiirt.
Olvasok egy könyvet.	Loen üht raamatut.
Az ember olvassa a könyvet.	[See] inimene loeb [seda] raamatut.

1. Tõlgi eesti keelde!

A kismacska olvas.
Olvasom a leveledet.
Az egér ír egy könyvet.

2. Tõlgi ungari keelde!

Näen üht väikest poissi.
Kirjutan oma raamatut.
[See] koer näeb sinu kassi.
[See] inimene kirjutab [seda] pikka kirja.

3. Millest sõltub tegusõna lõpu valik ungari keeles?

Ülesanne 11* *: ungari

Koostanud Sirli Parm

Valdkond: morfoloogia, süntaks

Ungari keele hääldeuse kohta vt lk 13.

Vasakus tulbas on **ungari**keelsed laused, paremas nende tõlked eesti keelde.

Tízemeletes házban lakunk.	Elame üheteistkümnepõlvkonnas majas.
Az állomásnál lakunk.	Elame raudteejaama lähedal.
Az ablakból az egész város látható.	Aknast näeb kogu linna.
Az asztalon kenyér van.	Leib on laual.
A múzeumtól jövünk.	Me tuleme muuseumi juurest.
Bemegy a házba.	Ta läheb majja.
A postáról jövünk.	Me tuleme postkontorist.
Az íróasztalnál dolgoznak.	Nad töötavad kirjutuslaua taga (juures).
Kijön a szobából.	Ta väljub toast.
A folyóban fürdik.	Ta supleb jões.
A múzeumnál kell leszállni.	Muuseumi juures tuleb maha minna.
Elmentem a postára.	Läksin postkontorisse.
Orvoshoz megy.	Ta läheb arsti juurde.
A vendégek felálltak az asztaltól.	Külalised tõusid laua tagant.
A postán dolgoznak.	Nad töötavad postkontoris.

Tõlgi ungari keelde!

tuppa, toas, toast
lauale, laual, laualt
arsti juurde, arsti juures, arsti juurest

Ülesanne 12***: ungari

Koostanud Piia Taremaa

Valdkond: morfoloogia

Ungari keele häälduse kohta vt lk 13.

Vasakus tulbas on **ungari**keelsed fraasid, paremas nende tõlked eesti keelde suvalises järjekorras.

Isumerem öket.

Hallunk titeket.

Imádlak titeket.

Lefesti öt.

Zavartok minket.

Értitek öt.

Bámultok engem.

Nevelünk téged.

Elküldik öt.

Tanítom öket.

Dobálnak téged.

Látjátok öket.

Hallgatlak téged.

Kéritek öt.

Mosdatunk téged.

Várlak téged.

Szolgálnak minket.

Ütnék téged.

Itatják öt.

Utálok öt.

Megmentjük öt.

Nézi öket.

Sajnáljuk öket.

Tolja öt.

Etettek engem.

Dicsérnek engem.

Kereslek téged.

Ma jumaldan teid.

Ma kuulan sind.

Ma õpetan neid.

Me peseme sind.

Ma otsin sind.

Nad kiidavad mind.

Ta maalib teda.

Ma vihkan teda.

Nad saadavad teda.

Ma ootan sind.

Nad loobivad sind.

Me kasvatame sind.

Me kuuleme teid.

Te segate meid.

Ma tunnen neid.

Te palute teda.

Te mõistate teda.

Ta vaatab neid.

Nad löövad sind.

Nad teenivad meid.

Me päästame teda.

Te näete neid.

Me haletseme neid.

Te söödate mind.

Nad joodavad teda.

Ta lükkab teda.

Te imetlete mind.

Tõlgi ungari keelde!

Ma kiidan teid.

Te päästate neid.

Nad vaatavad teid.

Te jumaldate teda.

Ta kuuleb neid.

Me teenime teid.

Te vihkate meid.

Nad näevad neid.

Nad segavad mind.

Indoeuroopa keeled

Selles peatükis on valik ülesandeid indoeuroopa keelte kohta. Need on Euroopa suure kõnelejate arvuga keelte (inglise, saksa, prantsuse) sugulaskeeled. See aga ei tähenda, et kõik indoeuroopa keeled oleksid üksteisega sarnased. Kreeka keel moodustab koos oma vanema variandi, vanakreeka keelega, eraldi rühma. Iiri keel kuulub keldi keelte hulka, mis on hoolimata geograafilisest lähedusest germaani ja romaani keeltega nendest väga erinev. Itaalia ja hispaania keel kuuluvad romaani keelte hulka ja on ladina keele otsesed järglased. Rootsi, saksa ja hollandi kuuluvad germaani keelte hulka ning on naabruse tõttu väga palju mõjutanud ka eesti keelt. Sorbi keel kuulub lääneslaavi keelte hulka ja on lähedane poola, tšehhi ja slovaki keelega.

Ülesanne 13** : iiri

Koostanud Axel Jagau

Valdkond: semantika, morfoloogia

Iiri keel kuulub keldi keelte hulka ja seda kõneleb umbes 300 000 inimest eelkõige Iirimaal.

Siin on kümme lauset **iiri** keeles eesti vastetega.

Tá áthas ort.

Tá cara agaibh.

Tá carr acu.

Tá cat agat.

Tá fiabhras air.

Tá leabhar aige.

Tá náire orthu.

Tá rothar agam.

Tá slaghdán orainn.

Tá tart orm.

Sul on rõõm.

Teil on sõber.

Neil on auto.

Sul on kass.

Tal on palavik.

Tal on raamat.

Neil on häbi.

Mul on ratas.

Meil on nohu.

Mul on janu.

Täienda!

Tá aiféala _____.

Tá amhras _____.

Tá brón _____.

Tá fón nua _____.

Tá madadh _____.

Tá ocras _____.

Tá ríomhaire _____.

Tá teach _____.

Meil on kahju.

Tal on kahtlus.

Mul on kahju.

Teil on uus telefon.

Tal on koer.

Sul on nälg.

Neil on arvuti.

Meil on maja.

Ülesanne 14***: vanaiiri

Koostanud Axel Jagau

Valdkond: morfoloogia

Vanaiiri keel on iiri keele ajalooline variant.

Tabelis on verbi 'kuulma' olevikuvormid **vanaiiri** keeles.

1. Lisa tulpadesse verbi 'armastama' puuduvad vormid!

	ta kuuleb	ta armastab
mind	romchluinethar	
sind	rotchluinethar	
teda (mask.)	racluine-thar	
teda (fem.)	roscluine-thar	
seda	rachluine-thar	nachara
meid	roncluine-thar	
teid	robcluine-thar	
neid	roscluine-thar	

Lisaks on teada veel, et

'ta näeb mind' on *atomchí*,

'ta ei näe mind' on *nimaccai*,

'ta ei armasta mind' on *nimchara*.

2. Tõlgi vanaiiri keelde!

Ta näeb meid.

Ta ei näe meid.

Ta näeb sind.

Ta ei näe sind.

Ta näeb teid.

Ta ei näe teid.

Ülesanne 15*: kõmri

Koostanud Axel Jagau

Valdkond: foneetika

Kõmri keel on keldi keeli, mida tänapäeval kõneleb umbes 500 000 inimest Suurbritannias.

Vasakus tulbas on eessõna *yn* koos mõnede linnanimedega.

ym Merlin	'Berliinis'
ym Madrid	'Madridis'
yng Nghanberra	'Canberras'
yn Nairobi	'Nairobis'
yn Namascus	'Damaskuses'
yn Addis-Abeba	'Addis-Abebas'
ym Mhisa	'Pisas'
yn Stockholm	'Stockholmis'
yng Nguangzhou	'Guangzhous'
yn Oslo	'Oslos'
yn Nhartu	'Tartus'
yn Helsinki	'Helsingis'

Kirjuta kõmri keeles!

Tallinnas
Bangkokis
Sienas
Portos
Malagas
Hamburgis
Doveris
Ulan-Udes
Gentis

Ülesanne 16* *: kõmri

Koostanu Axel Jagau

Valdkond: morfoloogia

Kõmri keele kohta vt lk 20.

Vasakul on mõned laused kõmri keeles, paremal nende eestikeelsed vasted.

Dw i'n gwybod ei fod e'n rhedeg.

Ma tean, et ta jookseb.

Dych chi'n credu fy mod i'n darllen.

Te usute, et ma loen.

Mae e'n dweud eich bod chi'n mynd.

Ta ütleb, et te lähete.

Tõlgi kõmri keelde!

Ma loen, et ta läheb.

Ta usub, et ma jooksen.

Te teate, et te usute.

Ma tean, et te ütlete.

Ma usun, et ta loeb.

Ta teab, et ma lähen.

Ülesanne 17***: kreeka

Koostanud Axel Jagau

Valdkond: morfoloogia

Kreeka keel moodustab indoeuroopa keelte eraldi rühma ja seda kõneleb tänapäeval umbes 12 miljonit inimest.

Tulpades on antud tänapäeva kreeka keele oleviku ja aoristi (teatud mineviku vorm) ainsuse 1. pöörde vorme.

olevik	aorist	tõlge
agapó	agápisa	'armastama'
anígo	ániksa	'avama'
aréso	áresa	'meeldima'
dulévo	dúlepsa	'töötama'
ftíhro	éftkira	'rikkuma'
gráfo	égrapsa	'kirjutama'
htipó	htípisa	'koputama'
iktíro	íktira	'kaasa tundma'
káno	ékana	'tegema'
klévo	éklepsa	'varastama'
lámbro	élampsa	'paistma'
lípo	élipsa	'puuduma'
pítho	épisa	'veenma'
pléko	épleksa	'kuduma'
rotó	rótisa	'küsima'
théto	éthesa	'panema'
trého	étreksa	'jooksma'
vlápto	évlapsa	'kahjustama'

Moodusta järgmiste verbide aoristivorm!

olevik	aorist	tõlge
anávo		'süütama'
apantó		'vastama'
dialégo		'valima'
filágo		'valvama'
klíno		'kalduma'
kóvo		'lõikama'
ksipnó		'ärkama'
niótho		'tundma'
pávo		'katkestama'
perpató		'jalutama'
taksidévo		'reisima'

Ülesanne 18*: itaalia

Koostanud Margit Mesipuu, Pire Teras

Valdkond: morfoloogia

Itaalia keel kuulub indoeuroopa keelkonna romaani keelte rühma. Itaalia keelt kõneleb üle 60 miljoni inimese.

Siin on mõned **itaalia** keele fraasid ja nende tõlked.

la scarpa marrone	pruun king
il libro interessante	huvitav raamat
le maglie viole	lillad sviitrid
gli studenti spagnoli	hispaania meesüliõpilased
il ragazzo italiano	itaalia poiss
le scarpe marroni	pruunid kingad
le riviste interessanti	huvitavad ajakirjad
le ragazze italiane	itaalia tüdrukud
la sciarpa blu	sinine sall
la studentessa spagnola	hispaania naisüliõpilane

1. Tõlgi eesti keelde!

- la rivista interessante
- la ragazza italiana
- la maglia viola
- lo studente spagnolo

2. Tõlgi itaalia keelde!

- pruunid sallid
- hispaania naisüliõpilased
- huvitavad raamatud
- itaalia poisid

Ülesanne 19* *: itaalia

Koostanud Anni Silk

Valdkond: morfoloogia, süntaks

Siin on mõned laused **itaalia** keeles ja nende tõlked eesti keelde.

I ragazzi piccoli aspettano le ragazze care.

Väiksed poisid ootavad armsaid tüdrukuid.

La ragazza bella aspetta il treno da Roma per Bologna.

Ilus tüdruk ootab Rooma-Bologna rongi.

Non desideriamo abitare in Germania.

Me ei soovi elada Saksamaal.

La segretaria non compra le case.

Sekretär ei osta maju.

I viaggiatori curiosi arrivano a Napoli.

Uudishimulikud reisijad jõuavad Napolisse.

Il ragazzo simpatico abita a Milano.

Sümpaatne poiss elab Milanos.

Il professore bello ama la segretaria simpatica.

Ilus professor armastab sümpaatset sekretäri.

1. Tõlgi eesti keelde!

Il viaggiatore caro compra i treni belli.

2. Tõlgi itaalia keelde!

Uudishimulikud sekretärid soovivad oodata sümpaatseid reisijaid.

Väike maja ootab ilusaid tüdrukuid.

Napoli rong jõuab Roomasse.

Ilusad professorid ei armasta väikest poissi.

Elame Genovas.

Ülesanne 20*: hispaania

Koostanud Kadri Kerner

Valdkond: küsisõnad, siduvad sõnad

Hispaania keel on indoeuroopa keelkonna romaani rühma keel. Hispaanias kõneleb seda üle 28 miljoni inimese. Üldse on maailmas 325 miljonit hispaania keele kõnelejat. Seda keelt teise keelena räägib 60 miljonit inimest.

Vasakul on mõned laused **hispaania** keeles, paremal nende tõlked eesti keelde.

Él es negro como la noche.

Ta on must nagu öö.

La escuela está donde vive tu amigo.

Kool asub (on) seal, kus elab sinu sõber.

¿Cuándo vienes?

Millal tuled?

¿Dónde está tu escuela?

Kus asub (on) sinu kool?

Vengo cuando acaba la escuela.

Tulen siis, kui lõpeb kool.

¿Cómo es tu amigo?

Missugune on sinu sõber?

1. Tõlgi hispaania keelde!

Kus on (asub) sinu sõber?

Millal lõpeb kool?

Tulen siis, kui lõpeb öö.

Missugune on öö?

2. Tõlgi eesti keelde!

Cuándo

Como

Donde

Cuando

Dónde

Comó

Ülesanne 21 ** : hispaania

Koostanud Marika Anštein-Pustõnski

Valdkond: morfoloogia ja süntaks

Vasakul on laused **hispaania** keeles, paremal nende tõlked eesti keelde.

Sus padres son madrileños.

Nende vanemad on madridlased.

Entre mis casas hay jardines de naranjas.

Minu majade vahel on apelsiniaiad.

Nuestros vecinos están borrachos.

Meie naabrid on purjus.

En sus casas hay muchos plátanos y naranjas.

Nende majades on palju banaane ja apelsine.

Ellos están en Tartu.

Nemad on Tartus.

Ellos están contentos con sus viajes.

Nemad on rahul oma reisidega.

José y Pedro son borrachos.

José ja Pedro on joodikud.

Mis libros verdes están en sus mesas.

Minu rohelised raamatud on nende laudadel.

Sus casas son verdes como pepinos.

Nende majad on rohelised nagu kurgid.

Andrés y Carmen son locos.

Andrés ja Carmen on hullud.

1. Tõlgi hispaania keelde!

Minu banaanid on minu aedades.

Meie vanemad on lohutamatud (desolados).

Nende majad on rohelised.

Tartus on kurke.

José ja Pedro on külma saanud (resfriados).

2. Tõlgi eesti keelde!

Mis pepinos son verdes.

Sus jardines están en Tallinn.

En sus libros hay muchos pepinos.

Miguel y Juan están locos.

Sus naranjas están verdes.

Ülesanne 22*: hispaania

Koostanud Jaava Masing

Valdkond: morfoloogia, asesõnad

Siin on mõned hispaaniakeelsed laused koos tõlgetega eesti keelde.

Me gustan naranjas.

Mulle meeldivad apelsinid.

A mi hermana le gustan manzanas.

Minu õele meeldivad õunad.

Mi hermano siempre se compra
libros de aventura.

Minu vend ostab endale alati
seiklusraamatuid.

A mi perro le gusta jugar con una pelota.

Minu koerale meeldib mängida
palliga.

Mi padre es un hombre de honor.

Minu isa on aumees.

Tõlgi hispaania keelde!

Minu vend ostab endale apelsine.

Minu õele meeldivad raamatud.

Minu vend ostab endale palli.

Minu õele meeldib mängida.

Minu vend on seikleja.

Minu isa ostab endale raamatuid.

Ülesanne 23*: itaalia, hispaania, prantsuse

Koostanud Pire Teras

Valdkond: foneetika

Itaalia, hispaania ja prantsuse keel kuuluvad kõik romaani keelte hulka. Nende häälduses on siiski erinevusi, mistõttu sama kirja-pildiga sõnad häälduvad eri keeltes erinevalt.

Järgnevalt on toodud **itaalia**, **hispaania** ja **prantsuse** keele sõnad ning nende esikonsonantide hääldused.

Itaalia keel: guerra [g], gola [g], generale [dž], gomma [g], ginnastica [dž], gente [dž]; cento [tš], campagna [k], celebre [tš], cultura [k], cuore [k], cielo [tš].

Hispaania keel: guerra [g], garganta [g], general [h], goma [g], gimnasia [h], gente [h]; ciento [s], campo [k], célebre [s], cultura [k], corazon [k], cielo [s].

Prantsuse keel: guerre [g], gorge [g], général [ž], gomme [g], gymnastique [ž], gens [ž]; cent [s], campagne [k], célèbre [s], culture [k], cœur [k], ciel [s].

1. Missugused konsonantide *g* ja *c* hääldamise reeglid leiad näitsõnade põhjal?

2. Missugused sarnasused ja erinevused on nende häälikute hääldamises kolme keele vahel?

3. Kuidas häälduvad järgmiste sõnade alguskonsonandid?

Itaalia keel: gelato [], gatto [], casa [], gialla [], certo [], gonna [].

Hispaania keel: cinse [], gallo [], girar [], cosa [], genio [], calor [].

Prantsuse keel: garçon [], coq [], cyclisme [], girafe [], centre [], genie [].

Ülesanne 24* *: romaani keeled

Koostanud Jane Klavan

Valkond: foneetika

Tabelis on kolme romaani keele üksteisele vastavad sõnad. Nagu näha, on algsed ladinakeelsed sõnad itaalia ja hispaania keelde laenamisel läbi teinud mõned hääliku-muutused.

Kõik ladinakeelsed nimisõnad on antud ainsuse akusatiivis (sihitise käändes), sest just see vorm on olnud muutuse aluseks. *spērō*, *scrīptus* ja *stātus* on verbivormid. ~ (kriips) hääliku peal tähistab pikka häälikut ning ˘ (kaareke) lühikest.

ladina keel	itaalia keel	hispaania keel
ānnum	anno	año
bōnum	buono	bueno
pēdem	piede	pie
siccum	secco	seco
spērō	spero	espero
ālium	aglio	
sōmnum	sonno	
cābāllum	cavallo	
pōrtam	porta	
sēptem	sette	
vōcem	voce	
scōpam	scopa	
āmīcam	amica	
stātus	stato	
fīcum		higo
scrīptus		escrito
fōrtem		fuerte
fābam		haba
pācem		paz
fīlium		hijo
vītam		vida
fērrum		
nōvum		
cēlum		
pīlum		
cāpum		
tērram		
fōcum		

1. Täida tabel lõpuni!

2. Seleta ülesande andmete põhjal, millised häälikumuutused on itaalia ja hispaania keeles toimunud. Kui juhtub, et mõni ladina häälik on ühes keeles arenenud erinevalt, palun seleta, millistel tingimustel need erinevused selles keeles esinevad.

ladina keel	itaalia keel	hispaania keel
animus	animus	animus
bonum	buono	bueno
podium	podio	podio
secum	seco	seco
spira	spira	espira
album	albo	blanco
sonus	sonno	sonido
caballum	cavallo	caballo
portus	porta	puerto
vicium	vicio	vicio
amicus	amico	amigo
status	stato	estado
licium		licio
scriptus		escrito
fortem		fuerte
liber		libre
pax		paz
filium		hijo
viam		vida
ritum		
novum		
clum		
silum		
capum		
litum		
ritum		

Ülesanne 25* *: vanainglise

Koostanud Reeli Torn

Valdkond: leksika

Vanainglise ehk anglosaksi keel on (läänegermaani keelte hulka kuuluv) inglise keele varajane vorm, mida kõneldi praeguse Inglismaa ning Lõuna-Šotimaa alal 5.–12. sajandil. Laensõnad moodustasid vanainglise keeles ainult kolm protsenti.

Allpool on toodud mõned vanainglise keele laensõnad, mille hulgas on varajasi ja hilisemaid ladina laene ning skandinaavia laene. Hõlbustamiseks nende eristamist, on ära toodud ka laenude aluseks olnud ladinakeelsed sõnad.

I. Laensõnad vanainglise keeles:

læfel, þeonestmen, carte, sealtian, lið, castel, ütлага, çearcern, sealm, fēolaga, alter, wicing, tæfl, fals, lagu, çæster, martyr, genge, sanct

II. Ladinakeelsed sõnad (järjekord ei vasta ülaltoodud laensõnade järjekorrale):

falsum, castrum, altäre, sanctus, tabula, charta, saltäre, psalma, castellum, carcer, labellum, martyr

1. Jaota vanainglise laensõnad kolme gruppi nende päritolu järgi (varasemad ja hilisemad ladina laenud ning skandinaavia laenud).

2. Mis erinevus on varasematel ja hilisematel ladina laenudel?

Ülesanne 26*: rootsi

Koostanud Argo Mund

Valdkond: morfoloogia

Rootsi keel kuulub germaani keelte hulka ja seda räägib emakeelena umbes 9 miljonit inimest, neist enamik Rootsis.

Kirjuta järgmiste rootsi nimisõnade mitmuse määramata vorm!

ainsuse määramata vorm	mitmuse määramata vorm	tähendus
ett arbete	arbeten	töö
en avdelning	_____	osakond
en bil	_____	auto
ett brev	_____	kiri
en bulle	bullar	saiake
ett bär	bär	mari
en dag	_____	päev
en deltagare	_____	osavõtja
en fisk	_____	kala
en flicka	_____	tüdruk
en forskare	_____	teadlane
ett frimärke	_____	mark
en gurka	gurkor	kurk
ett hus	_____	maja
en kasse	_____	kott
en knopp	knoppar	pung
en kudde	_____	padi
en lampa	_____	lamp
en lärare	_____	õpetaja
en pojke	_____	poiss
ett rum	_____	ruum
en skola	_____	kool
en stol	_____	tool
ett ställe	_____	koht
en säng	_____	voodi
ett universitet	universitet	ülikool
en vandrare	vandrare	matkaja
ett äpple	_____	õun
en önskning	_____	soov
en övning	övningar	harjutus

Ülesanne 27** : rootsi

Koostanud Liisi Bakhoff

Valdkond: morfoloogia

Tulpades on fraasid **rootsi** keeles ja nende eestikeelsed tõlked:

en dyr tidning	kallis ajaleht
ett stort hus	suur maja
gamla tidningar	vanad ajalehed
ett dyrt piano	kallis klaver
en röd blomma	punane lill
stora hus	suured majad
stora gymnasier	suured gümnaasiumid
ett gammalt piano	vana klaver
röda äpplen	punased õunad
ett stort äpple	suur õun
ett stort gymnasium	suur gümnaasium
vackra blommor	ilusad lilled
en vacker flicka	ilus tüdruk
ett rött hus	punane maja
vackra barn	ilusad lapsed
gamla museer	vanad muuseumid
stora omfamningar	suured kallistused
en glad flicka	rõõmus tüdruk

Tõlgi rootsi keelde!

suur lill
kallid ajalehed
rõõmsad tüdrukud
ilus laps
suur muuseum
kallid klaverid

Ülesanne 28*: saksa

Koostanud Karen Kuldnokk

Valdkond: morfoloogia

Saksa keel kuulub germaani keelte hulka ja seda kõneleb emakeelena umbes 95 miljonit inimest, peamiselt Saksamaal.

Vasakus tulbas on **saksakeelsed** sõnad koos artiklitega, paremal nende eesti vaste.

der Verkäufer	müüja (mees)
das Gemälde	maal
die Nelke	nelk
das Lesen	lugemine
das Stipendium	stipendium
die Wissenschaft	teadus
die Schönheit	ilu
der Winter	talv
die Hilfe	abi
die Freundin	sõbranna
der Abend	õhtu
der Mann	mees
die Entwicklung	areng
der Musikant	muusik

Kirjuta järgmiste sõnade ette artiklid:

___ Rücksprache	nõupidamine
___ Mai	mai
___ Rahmenvereinbarung	raamkokkulepe
___ Aufmerksamkeit	tähelepanu
___ Aster	aster
___ Produzent	produtsent
___ Gesetz	seadus
___ Aufsagen	ülesütlemine
___ Ärztin	arst (naine)
___ Frau	naine
___ Morgen	hommik
___ Gesprächstherapie	vestlusterapia
___ Millionär	miljonär
___ Seerose	vesiroos
___ Gesellschaft	ühiskond
___ Konsistorium	konsistoorium

Ülesanne 29* *: hollandi

Koostanud Liis Raasik

Valdkond: morfoloogia, asesõnad, eessõnad

Hollandi keel kuulub indoeuroopa keelkonna germaani keelte rühma. Hollandi keele kõnelejaid on Hollandis ehk Madalmaades 13 miljonit, maailmas kokku 18 miljonit.

Tulpades on **hollandi** keele laused ja nende tõlked eesti keelde.

Dit zijn mijn aardige bureu.

Need on minu kenad naabrid.

Mijn bureu hebben eenentwintig koeien.

Minu naabritel on kakskümmend üks lehma.

Hun koe gaat met het vliegtuig naar New York.

Nende lehm läheb lennukiga New Yorki.

Jouw broer heeft een vliegtuig.

Sinu vennal on lennuk.

Zijn kleine zusje heeft nog geen vliegtuig gevonden.

Tema väike õeke ei ole veel lennukit leidnud.

Zijn mooie secretaresse rijdt op haar nieuwe fiets elke dag.

Tema (*mask.*) ilus sekretär sõidab oma uue jalgrattaga iga päev.

Hans is jouw zoon.

Hans on sinu poeg.

Dat fiets is van hem.

See jalgratas on tema oma.

Anna luistert naar haar moeder.

Anna kuulab oma ema.

Tõlgi hollandi keelde!

Anna on minu sekretär. Tema emal on lehm.

Minu vend kuulab enda poega.

Tema (*mask.*) naabritel on uus lennuk.

Hans ei ole veel lehma leidnud.

Sinu väike õeke sõidab nende jalgrattaga.

Ülesanne 30* **: sorbi

Koostanud Axel Jagau

Valdkond: morfoloogia

Sorbi keel, mis jaguneb ülem- ja alamsorbi keeleks, kuulub lääneslaavi keelte hulka ja seda kõneleb umbes 30 000 inimest Ida-Saksamaal.

Siin on rida nimisõnu **ülemsorbi** keeles ainsuse ja mitmuse nimetavas käändes:

ainsus	mitmus	tähendus
dub	duby	'tamm'
koleso	kolesa	'ratas'
muž	mužojo	'mees'
nan	nanojo	'isa'
studentka	studentki	'naistudeng'
štom	štomy	'puu'
žona	žony	'naine'
wokno	wokna	'aken'
wučer	wučerjo	'õpetaja'
wučerka	wučerki	'naisõpetaja'

Moodusta järgmistest sõnadest mitmus!

pjekar	'pagar'
syn	'poeg'
holca	'tüdruk'
kral	'kuningas'
hat	'tiik'
zbožo	'õnn'
słowjeso	'teigusõna'
law	'lövi'

Muud keeled

Ülesanne 31***: malta

Koostanud Pire Teras, abiks on olnud kogumik "Language Files" (vt Kirjandus), lk 100–101.

Valdkond: foneetika, morfoloogia

Malta keel kuulub afro-aasia keelkonna semiidi keelte hulka. Malta keele kõnelejaid on 371 000, neist enamik elab Maltal.

Uuri järgmisi **malta** keele sõnade määramata ja määratud vorme.

määramata	määratud	tähendus
[rahal]	[irrahal]	'küla'
[fellus]	[ilfellus]	'kana'
[arya]	[larya]	'õhk'
[shab]	[isshab]	'pilved'
[mara]	[ilmara]	'naine'
[omm]	[lomm]	'ema'
[kelb]	[ilkelb]	'koer'
[hitan]	[ilhitan]	'seinad'
[ispanyol]	[lispanyol]	'hispaania keel'
[dawl]	[iddawl]	'valgus'
[natura]	[innatura]	'loodus'
[daar]	[iddaar]	'maja'

1. Kirjuta järgmiste sõnade määratud vormid!

määramata	määratud	tähendus
[lapis]	[]	'pliiats'
[zift]	[]	'helikõrgus'
[abt]	[]	'kaenlaauk'
[belt]	[]	'linn'
[tiin]	[]	'viigimari'
[isbah]	[]	'ilusaim'
[nemel]	[]	'sipelgad'
[mera]	[]	'peegel'

2. Sõnasta reeglid määratud vormi markeri lisamise kohta!

Ülesanne 32***: baski

Koostanud Ilona Tragel

Valdkond: morfoloogia

Baski keel on isoleeritud keel, millele ei ole sugulaskeeli leitud. Selle kõnelejaid on 600 000 – 700 000, peamiselt Hispaanias ja Prantsusmaal.

Baski keeles on olemas morfoloogiline tunnus *ra*. Allpool on toodud baskikeelsed laused koos nende eestikeelsete tõlgetega.

(1) Etxera abiatu zen.	Ta asus teele kodu poole.
(2) Mutila amildegitik behera joan da.	Poiss läks kaljult alla.
(3) Dendak astelehenetik larunbatera irekita daude.	Poed on lahti esmaspäevast laupäevani.
(4) Bihar arte kanpoan egongo naiz.	Ma olen homseni ära.
(5) Bere kotxe berria hartzera joan da.	Ta läks oma uuele autole järele.
(6) Itxaron mesedez udaberri arte.	Palun oota kevadeni.
(7) Nireganantz egiten dit.	Ta vaatab minu poole.
(8) Aurreko astetik larunbatera gaixorik egon da.	Ta oli haige eelmisest nädalast laupäevani.
(9) Zuhaitzerantz korrika doa.	Ta jookseb puu poole.
(10) Zuregana doa.	Ta kõnnib sinu poole.
(11) Etxerantz egiten du.	Ta vaatab maja poole.

1. Mida saab väljendada *ra* abil?

2. Too välja kõik näitelausestest selguvad tähendused, sealhulgas piirangud!

Ülesanne 34* *: belau

Koostanud *Anni Silk*

Valdkond: foneetika, morfoloogia, arvsõnad

Belau keel kuulub austroneesia keelte hulka. Seda kõneleb Belau ehk Palau saartel 15 000 inimest.

Vasakus tulbas on mõned fraasid **belau** keeles, paremal nende tõlked.

eru ɛl sils	2 päeva
kloa ɛl ringo	4 õuna
teim ɛl sensei	5 õpetajat
klde ɛl chiúis	3 konti
elolem ɛl rak	6 aastat
teoa ɛl ngalek	4 last
kleru ɛl bad	2 kivi
kluid ɛl bubúu	7 ämblikku

Tõlgi belau keelde!

6 dollarit	_____	(kluk)
3 inimest	_____	(sensei)
4 ööd	_____	(klɛbɛse)
2 naist	_____	(babíl)
5 koera	_____	(bilís)

Ülesanne 35***: seimat

Koostanud Külli Prillop

Valdkond: arvsõnad, arvusteemid

Seimati keel kuulub austroneesia keelkonda. Paapua Uus-Guineas kõneleb seda 1000 inimest.

Tulpades on seitse **seimati**keelset fraasi ning nende tähendused suvalises järjekorras.

tehu ing	kolm koera
huhua seilon	üks maja
tel seilon	kaks koera
toluhu ing	üks koer
toluok sinen	kaks inimest
tok sinen	üks inimene
huok sinen	kolm maja

Allpool on esimeses tulbas tehted numbritega, teises samad tehted samas järjekorras sõnadega kirjutatult.

Täida lüngad!

$_ \times 2 = _$	tepanim toluhu \times huuhu = _____
$_ + _ = 17$	huoanim + tepanim huuhu = toluoanim huuhu
$52 + 21 = 73$	_____ + _____ = seilon tolu huoanim toluhu
$_ + _ = 23$	_____ + huoanim huuhu = seilon tel toluhu
$_ + 60 = _$	seilon huhua + seilon tolu = seilon tepanim

Ülesanne 36*: grööni

Koostanud Anneliis Klaus

Valdkond: sõnatuletus

Grööni ehk kalallisuti keel on eskimo-aleuudi keel, mida räägib Gröönimaal 48 000 inimest. Grööni keelt räägitakse ka Taanis (7000 inimest).

Tabeli esimeses veerus on toodud mõned nimisõnad **grööni** keeles ja teises veerus nende eestikeelsed vasted. Tabeli kolmandas veerus on toodud nendest nimisõnadest tuletatud verbid ning neljandas nende verbide eestikeelsed vasted.

Näide:

grööni keeles	eesti keeles	grööni keeles	eesti keeles
kuuk	jõgi	kuuppoq	voolama

Täida tabelis tühjad lahtrid!

grööni keeles	eesti keeles	grööni keeles	eesti keeles
	küpsetusnõu	igavoq	
imeq		imerpoq	vett jooma
kalleg			välku lööma
niu	jalg		maha astuma (nt sõidukist)
siku	jää	sikuvoq	
	kell, kellahelin	sianerpoq	

Ülesanne 37*: pärsia

Koostanud Renate Pajusalu, *abiks on olnud kogumik "Kielitieteellisen analyysin harjoituk-sia" (vt Kirjandus), lk 36–37.*

Valdkond: morfoloogia

Pärsia (farsi) keel kuulub indoeuroopa keelkonna indoiraani keeleharusse, seda kõ-neleb üle 25 miljoni inimese, kellest suurem osa elab Iraanis.

Siin on mõned **pärsia** keele sõnavormid ja nende tõlked eesti keelde.

namixarand	nad ei ole ostmas
namixari	sa ei ole ostmas
bexarim	me võime osta
bexarad	ta võib osta
mixarid	te olete ostmas

1. Tõlgi eesti keelde!

mixaram
namixarad

2. Tõlgi farsi keelde!

ma ei ole ostmas
te võite osta

3. Ülesanne on muidugi koostatud nii, et see laheneks. Milline peaks olema keele isikusüsteem (ehk personaalsüsteem ehk pöördesüsteem), et ülesannet ei saaks sellise materjali põhjal lahendada? Too näide taolise keele ja selle isikusüsteemi kohta.

Ülesanne 38*: malai

Koostanud Renate Pajusalu, abiks on olnud kogumik "Looking at languages" (vt Kirjandus), lk 209–210.

Valdkond: arvsõnad, semantika

Malai keel kuulub austroneesia keelkonda. Seda kõneleb üle 17 miljoni inimese eelkõige Malaisias.

Siin on mõned väljendid **malai** keeles ja nende tõlked. Kolmel juhul on tõlgitud ainult nimisõna.

1. Täida lüngad!

dua puluh satu biji permata

tiga puluh lima biji benih

lima puluh ekor kerbau

lima ekor burung

seekor buaya

dua orang laki-laki

tiga orang guru

lima buah pulau

tujuh belas buah sofa

sembilan belas buah kedai

tujuh puluh buah rumah

sepuluh batang jari

lima puluh dua batang pohon

sebatang rokok

enam helai kertas

dua belas helai daun

kakskümmend üks vääriskivi

_____ seemet

viiskümmend vesipühvlit

viis lindu

üks krokodill

kaks meest

kolm õpetajat

viis saart

seitseteist sohvart

üheksateist poodi

_____ maja

kümme sõrme

_____ puud

üks sigaret

kuus paberit

kaksteist puulehte

2. Tõlgi malai keelde järgmised sõnaühendid (nimisõna on juba õiges vormis)!

seitsekümmend seitse mäge

kaksteist muna

üks kool

kolm naist

_____ gunung

_____ telur

_____ sekolah

_____ perempuan

Ülesanne 39*: araabia, pärsia, malai

Koostanud Renate Pajusalu, *abiks on olnud kogumik "Looking at languages" (vt Kirjandus), lk 347.*

Valdkond: foneetika, keeleajalugu

Pärsia ja malai keel on laenanud palju sõnu araabia keelest. Kõik need keeled kuuluvad eri keelkondadesse. Pärsia keel kuulub indoeuroopa keelkonna indoiraani keeleharusse, malai keel aga austroneesia keelkonda. Araabia keel kuulub afroaasia keelkonna semi keelte harusse.

Ülesandes on antud **19 araabia** sõna, mis on laenatud **pärsia** ja **malai** keeltesse.

Leia tabelis puuduvad laensõnad!

Märkus: punkt konsonandi all märgib velaarset hääldust (keele tagaosas tõuseb täiendavalt suulae tagumise osa poole). Koolon vokaali järel tähistab pikka vokaali.

araabia	pärsia	malai	tähendus
badan	bædæn	badan	keha
sala:m		salam	rahu
ḍarb	zærb	darab	lööma
ḍa:hir		zahir	ilmne, nähtav
zama:n	zæman	zaman	aeg
hudhud		hudhud	teatud lind
ḥala:l			lubatav
ḥa:bit	sabet	sabit	konstantne
ḡuhr	zohr	zuhur	keskpäev
ḥa:d.ir	hazer	hadir	praegune
bahḥ			vaidlus
di:n	din		religioon
ṣubḥ	sobh	subuh	puhkehetk
ṣabr			patsient
ḍa:t	zat		vitamiin
dža:hil	džahel		ignorant
madžlis		madžlis	assamblee
siḥr	sehr		võlukunst
la:zim			tavaline

Ülesanne 40* * *: suahiili

Koostanud Külli Prillop

Valdkond: arvsõnad, kellaaja väljendamine

Suahiili keel on nigeri-kongo keelkonna bantu keel, mida räägitakse kõige laiemalt Saharast allapoole jäävas Aafrikas piki India ookeani rannikut. Suahiili keelt räägib emakeelena umbes 800 000 inimest. 30 miljonit inimest räägib suahiili keelt teise keelena.

Allpool olevas tabelis on Euroopa kellaajad ja samad kellaajad **suahiili** keeles.

Täida tulbas tühjad read!

Mida näitab eurooplase kell

6.59

7.00

7.01

7.07

7.10

12.12

13.17

15.49

16.06

17.10

17.44

18.00

Kuidas seda suahiili keeles öeldakse

saa moja kasoro dakika moja

saa moja kamili

saa moja na dakika saba

saa moja na dakika kumi

saa kumi na dakika sita

saa kumi na mbili kasoro dakika kumi na sita

Ülesanne 41***: joruba

Koostanud Anni Silk

Valdkond: arvsõnad, arvusüsteemid

Joruba keel kuulub nigeri-kongo keelkonna mitte-bantu keelte hulka. Seda kõneleb umbes 20 miljonit inimest, eelkõige Nigeerias, Togos ja Beninis. Teise keelena räägib joruba keelt kaks miljonit inimest.

Joruba keel on toonikeel (see tähendab, et häälduses on oluline, millise intonatsiooniga iga silp lausutakse), kus silp võib olla hääldatud madala (märgitakse graa-visega ´), keskmise (ei märgita) või kõrge (märgitakse akuudiga `) tooniga.

Siin on antud mõned arvud **jorubakeelsete** vastetega.

16	érin diń lóguń
27	ètà diń lógbòn
43	logójí ólé ètà
99	kon diń ogóòrun
35	árùń diń logójí
105	ogóòrun ólé árùń
320	ogóòrìn diń nírínwó
21	lóguń ólé kon
76	érin diń òrìn

Tõlgi joruba keelde!

- 17
- 84
- 370
- 101

Ülesanne 42***: hiina

Koostanud Heete Sahkai ja Axel Jagau, abiks on olnud kogumik "Looking at Languages" (vt Kirjandus), lk 179–181.

Valdkond: süntaks, kirjaviis

Hiina keelegrupi keeli räägib üle miljardi inimese, eelkõige Hiinas. Erinevad hiina keeled kasutavad sama kirjaviisi.

Siin on mõned laused ja sõnühendid **hiina** keeles ning nende eesti vasted:

老师吃苹果.

Õpetaja sööb õuna.

孩子喝茶.

Laps joob teed.

售货员卖的自行车.

jalgrattad, mida müüja müüb

卖自行车的售货员.

müüja, kes müüb jalgrattaid

他是卖自行车的.

Ta on jalgrattamüüja.

老师吃的苹果.

õun, mida õpetaja sööb

老师吃苹果的时候喝茶.

Õuna süües joob õpetaja teed.

慢慢的吃!

Söö aeglaselt!

老师的便宜的汽车.

õpetaja odav auto

汽车便宜.

Auto on odav.

1. Tõlgi eesti keelde!

他的苹果.

孩子喝的茶.

2. Tõlgi hiina keelde!

Müüja müüb jalgrattaid.

õpetaja, kes sööb õuna

õpetaja auto

tee, mida laps joob

laps, kes joob teed

Joo aeglaselt!

See, mida õpetaja sööb, on õun.

teemüüja

Tee, mida tema õpetaja joob, on odav.

Jalgrattaid müües sööb müüja õuna.

3. Mida tähendab 的?

Ülesanne 43* *: lakota

Koostanud Renate Pajusalu, abiks on olnud kogumik "Looking at languages" (vt Kirjandus), lk 33–34.

Valdkond: morfoloogia

Lakota keel kuulub siuu keelkonda ja seda kõneleb umbes 6000 inimest USA põhjaosas ja Kanadas.

Siin on mõned **lakota** keele verbivormid ja nende tõlked.

wahi	mina saabun
cī	tema tahab
ūk'upi	mina ja tema anname talle
?ūpi	nemad on
gili	tema saabub siia
yačipi	teie tahate
wak'u	mina annan talle
ūpsičapi	mina ja tema hüppame
ūhi	sina ja mina saabume
ya?ū	sina oled
ūškata	sina ja mina mängime

1. Tõlgi eesti keelde!

škatapi
yapsičapi
yagili

2. Pööra verbitüve *thi* 'elama' kõikides oleviku pööretes.

3. Seleta, mille poolest lakota verbi pööramine erineb eesti verbi pööramisest.

Ülesanne 44*: wari

Koostanud Helen Koks

Valdkond: morfoloogia

Wari keelt räägitakse Brasiilia-Boliivia piiri lähedal. Seda keelt kõneleb umbes 1300–1800 inimest.

Siin on mõned **wari**keelsed laused koos tõlgetega eesti keelde.

To' nem	Ta lõi sind.
Mao ina.	Ma läksin.
To' non.	Ta lõi teda (<i>mask.</i>).
Mao ma.	Sa läksid.
Mao na tarama.	Mees läks.
To' mapa.	Sa löid mind.
To' nam narima.	Ta lõi naist.
Mi' nem hwam.	Ta andis sulle kala.

Tõlgi wari keelde!

- Ma andsin kala mehele.
- Ma lõin sind.
- Sa andsid talle (*fem.*) kala.

Ülesanne 45* *: tok pisin

Koostanud Külli Prillop

Valdkond: morfoloogia

Tok pisin on kreoolkeel, see tähendab et ta on arenenud teise keele baasil iseseisvaks keeleks. Tok pisin põhineb inglise keelel ja seda räägitakse põhiliselt Paapua Uus-Guineas, kus see on ametlikke keeli. Tok pisinit räägib 121 000 inimest, kellest 50 000 on ükskeelsed. See on peamine suhtluskeel nende vahel, kes muidu räägivad eri keeli. Teise keelena räägib tok pisini keelt 4 miljonit inimest.

Järgnevalt on toodud **tok pisini** laused koos tõlgetega.

Em i pilai na sing long rot.

Ta mängib ja laulab tänaval.

Gita bilong mama i lapun na bruk.

Emma kitarri on vana ja katki.

Meri i ritim ol buk long lapun mama

Naine loeb oma vanale emale

bilang em.

raamatuid.

Mi singim song.

Ma laulan laulu.

Mipela bin go long bikpela taun.

Me läksime suurde linna.

Ol pusi i bin slip.

Kassid magasid.

Pikinini man i rait long yu.

Poiss kirjutab sulle.

Yu pagarim buk bilong pikiniini.

Sa lõhud lapse raamatut.

Tõlgi tok pisini keelde!

Me loeme.

Teie lapsed on suured.

Minu suur kass läheb tänavale.

Vana mees kirjutas raamatuid.

Tüdruk mängib kitarri.

TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATUKOGU
SUNDEKSEMPLAR

Tehiskeeled

Ülesanne 46*: esperanto

Koostanud Liis Raasik

Valdkond: sõnatuletus

Esperanto keel on lihtsa struktuuriga eranditevaba tehiskeel, mille mõtles 19. sajandi lõpus Poolas välja juudi rahvusest silmaarst dr L. L. Zamenhof eesmärgiga kasutada seda universaalse teise keelena kogu maailmas, levitamaks selle abil rahuideed ja üksteisemõistmist.

Esperanto põhineb indoeuroopa keeltel. Praegu kasutab seda aktiivselt umbes 100 000 inimest 115 riigis peamiselt Ida-Euroopas ning Hiinas ja mujal Ida-Aasias.

Siin on viis sõnapaari **esperanto** keeles koos eestikeelsete vastetega:

libera 'vaba'	libereco 'vabadus'
polvo 'tolm'	polva 'tolmune'
frato 'vend'	fratino 'õde'
ĉevalo 'hobune'	ĉevalido 'varss'
alumeto 'tikk'	alumetujo 'tikutoos'

1. Vii kokku esperanto- ja eestikeelsed tähendused!

kato	uhkus
avino	sigar
kolera	vanaema
fiereco	vihane
cigaredo	käss

2. Tõlgi esperanto keelde!

sigarikarp
vanaisa
kassipoeg
uhke
viha

3. Selgita liidete tähendusi!

Ülesanne 47** : esperanto

Koostanud Kadri Sõrmus

Valdkond: morfoloogia, süntaks

Siin on neli **esperanto**keelset lauset koos tõlgetega.

Ĉu tio estas via nova aŭto?

Kas see on sinu uus auto?

Amiko veturas morgaŭ en strato
kun ruĝa velocipedo.

Sõber sõidab homme tänaval punase
rattaga.

Flavaj pomoj kaj piroj estas en
mia korbo.

Kollased õunad ja pirnid on minu korvis.

Bonvolu vi kunprenu tion
flavan piron!

Sina palun võta see kollane pirn endaga
kaasa!

1. Tõlgi eesti keelde!

Pomo estas flava.

Ĉu vi kunprenas pomoj?

Tio estas mia nova amiko.

2. Tõlgi esperanto keelde!

Kollased autod ja punased jalgrattad sõidavad tänaval.

Kas see kollane korv on minu oma?

Minu sõber võtab selle uue ratta kaasa.

Ülesanne 48*: volapük

Koostanud Axel Jagau

Valdkond: morfoloogia

Volapük on 19. sajandil loodud tehiskeel, mis oli Euroopas mõnda aega üpriski populaarne.

Siin on mõningad **volapüki** tegusõnavormid:

binom	‘tema (<i>mask.</i>) on’
cedols	‘te arvate’
esagol	‘sa oled öelnud’
golol	‘sa lähed’
golön	‘minema’
ibinofs	‘nad (<i>fem.</i>) olid olnud’
logob	‘ma näen’
löfobs	‘me armastame’
pelöfob	‘mind on armastatud’
pätuvobs	‘meid leiti’
sagof	‘tema (<i>fem.</i>) ütleb’
sedoms	‘nad (<i>mask.</i>) saadavad’
tuvofs	‘nad (<i>fem.</i>) leiavad’
äcedobs	‘me arvasime’

(rõhk on alati viimasel silbil, c hääldatakse [dž])

Siin on mõningate tegusõnade põhivormid:

blinön	‘tooma’
brefükön	‘lühendama’
danön	‘tänaama’
flapön	‘lööma’
jedön	‘viskama’
seitön	‘panema’

Kuidas kirjutatakse volapükis järgmised vormid?

- ma tõin
- sa lühendad
- ta (*mask.*) oli tänanud
- nad (*fem.*) olid
- meid lüüakse
- te olite visanud
- nad (*mask.*) on pannud
- mind tänati
- sind oli saadetud
- ta (*fem.*) on leidnud

Ülesanne 49*: sindarin

Koostanud Axel Jagau

Valdkond: morfoloogia

Sindarin on J. R. R. Tolkieni loodud tehiskeel, mida tema "Sõrmuste isandas" kirjeldatud müüdi põhjal kõneldi Kesemaal.

Tabelis on mõned **sindarini** substantiivid ainsuses ja mitmuses:

ainsus	mitmus	tähendus
amon	emyn	'küngas'
aran	erain	'kuningas'
barad	beraid	'torn'
cant	caint	'kuju'
edhel	edhil	'haldjas'
hên	hîn	'laps'
malen	melin	'kollane'
nogoth	negyth	'käabus'
orch	yrch	'ork'
tâl	tail	'jalg'
telch	tilch	'tüvi'
toll	tyll	'saar'
tulus	tylys	'pappel'
ylf	ylf	'jooginõu'

Moodusta sindarini keeles järgmiste sõnade mitmus:

annon	'värav'
cêf	'maapind'
ereg	'jalakas'
fern	'surnu'
lavan	'loom'
mallorn	'mallorn-puu'
orn	'puu'
rach	'vanker'

Ülesanne 50*: kood

Koostanud Maret Valdisoo

Valdkond: kodeerimissüsteemid

Kaks sõpra otsustasid omavahelises kirjavahetuses kasutada krüpteerimiskoodi. Krüpteerimine on andmete teisendamine sellisele kujule, mida teised saavad lugeda ainult dekrüpteerimisvõtme abil.

Siin on laused, mille sõbrad oma kirjavahetuse tarbeks krüpteerisid, ning nende eestikeelsed tõlked suvalises järjekorras.

Rebh+ imõge] beegev	Auto sõitis linna
Eavi jõuvge] mukk>	Laev ujub merel
Vülu vamõge] hiil<	Karbis oli raamat
Mehj güknuge[karr*	Laps mängib nukuga
Meöd asage[göbu+	Tädi tuli poest

1. Koosta dekrüpteerimiskood!

2. Kirjuta järgmised laused selle koodi alusel!

Onu jalutab parki.
Kala liigub vees.
Ema tutvus isaga.

Ülesanne 51* *: kood

Koostanud Kaarel Kaljurand

Valdkond: kodeerimissüsteemid, süntaks, semantika

Ülesanne seisneb telefoninumbrikeeles (TN-keel) lausete struktuurist arusaamises. TN-keel kannab sellist nime, kuna keele laused näevad välja nagu telefoninumbriid. Sellega kogu sarnasus piirdubki.

Tulpades on **TN-keele** laused koos eestikeelsete vastetega.

Lause TN-keeles

4-24-30

1-10-14

16-10-10

4-00-33

Tõlge eesti keelde

väike hiir vaatab kassi

kass sööb väikest hiirt

kass sööb hiirt kiirustades

suurt kassi vaadatakse

1. Loo tabeli põhjal telefoninumbrikeeles ja eesti keele vaheline sõnastik.

2. Tõlgi TN-keelde!

kass sööb

suur hiir kiirustab

3. Tõlgi eesti keelde!

1-03-04

46-00-34

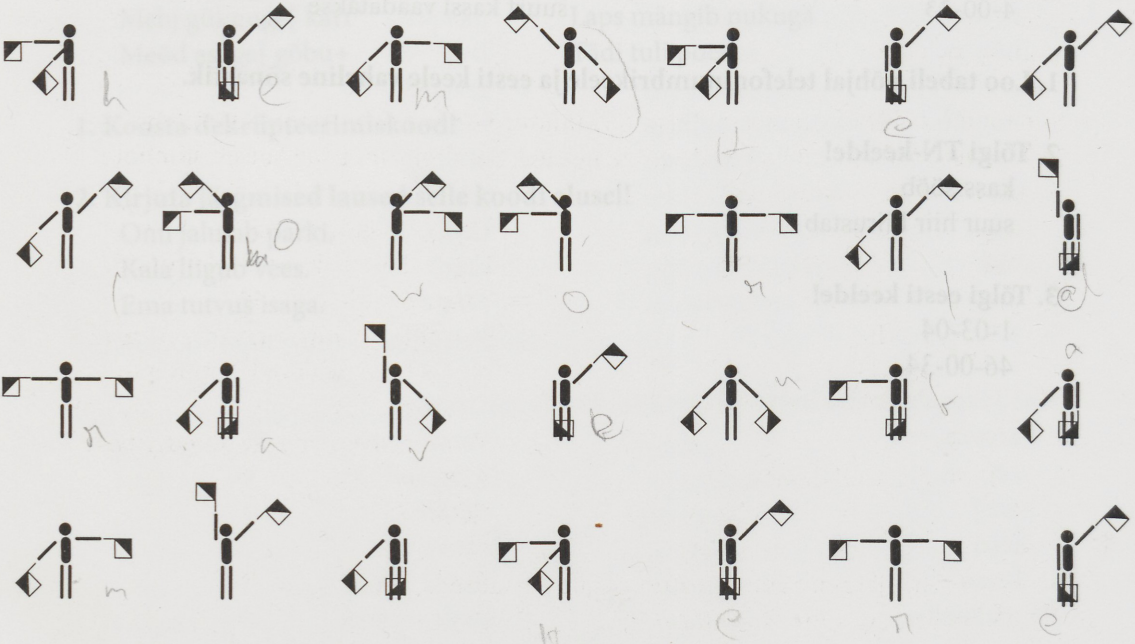
Ülesanne 52***: laevade sidesüsteem

Koostanud Anni Oja

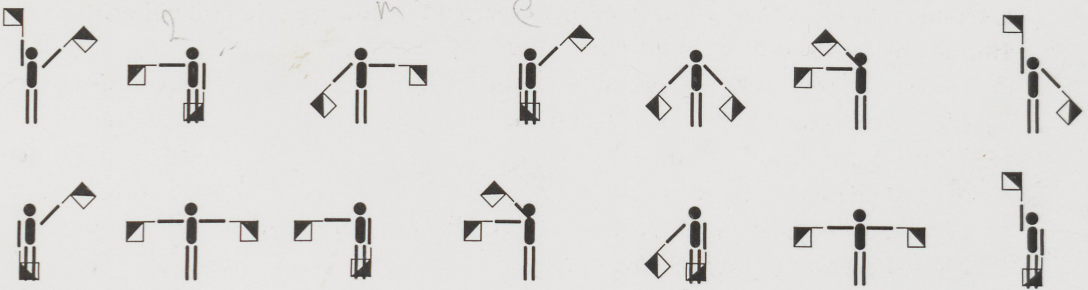
Valdkond: kodeerimissüsteemid

Enne raadioside leiutamist kasutati laevade omavahelises suhtluses signaallippe. Igal signaallipul oli oma tähendus (nii alfabeetiline kui sisuline) ning neid kombineerides sai infot vahetada. Paraku jäi selline teabevahetus mõnes olukorras aeglaseks (lippude heiskamine võttis aega). Sestap võeti kasutusele süsteem (nn semafor), kus inimene liigutas kaht käes hoitavat lippu ja tähendusi kandsid käte eri asendid. (Ikoonid pärinevad lehelt <http://www.anbg.gov.au/flags/semaphore.html>)

Siin signaliseeritakse *Hello world! Ravenbam 1 here* 'Tere, maailm! Siin Ravenbam 1'.

Leia, mida signaliseeritakse järgmise signaallippude sarjaga (inglise keeles).

Eesti keele põhjal koostatud ülesanded

Selles peatükis on esitatud keeleteaduslikud ülesanded, mille materjaliks ei ole mõni tundmatu keel, vaid oma emakeel. Ülesanded on siiski orienteeritud mitte niivõrd emakeele tundmisele kui selles esinevatele üldistele lingvistilistele seaduspärasustele. Lingvistikaolümpiaadidel on selliseid ülesandeid ikka lahendada tulnud ja nende põhikriteerium on olnud see, et nad peavad lahenema sarnaselt kõikides keeltes, millesse nad on tõlgitud.

Ülesanne 53* *: eesti

Koostanud Reeli Torn, *abiks on olnud kogumik "Looking at Languages" (vt Kirjandus), lk 183–184.*

Valdkond: süntaks

Siin on mõned lauseõpetuse valdkonda kuuluvad ümberkirjutusreeglid, millega saab genereerida mitmeid eestikeelseid lauseid. Sümbol S tähistab lauset, sümbol P fraasi ehk lausemoodustajat.

$S \rightarrow NP_{nom} VP$

$NP_{nom} \rightarrow DET_{nom} N_{nom}$

$VP \rightarrow V_t NP_{part}$

$NP_{part} \rightarrow (ADJ_{part}) N_{part}$

$VP \rightarrow V_i$

$VP \rightarrow VP^+ CONJ VP$

DET_{nom} = mõned, need

N_{nom} = kassid, koerad, elevantid, tiigrid, lapsed, lõvid

V_t = söövad, hirmutavad, püüavad

N_{part} = liha, pähkleid, antiloope, hääne, hiiri

V_i = tantsivad, magavad, nurruvad

ADJ_{part} = kollaseid

$CONJ$ = ja

Nende reeglite järgi on genereeritud järgmised laused:

Mõned kassid söövad pähkleid.

Need koerad magavad, tantsivad ja püüavad kollaseid hiiri.

1. Otsusta, kas järgmised laused on genereeritud nende reeglite abil või mitte.

Tõmba õigele variandile ring ümber.

Need koerad ja mõned kassid söövad liha	jah	ei
Mõned elevantid söövad suuri pähkleid	jah	ei
Tiigrid hirmutavad antiloope	jah	ei
Mõned lapsed tantsivad	jah	ei
Need lõvid söövad antiloope, hirmutavad hääne ja magavad	jah	ei
Mõned kassid püüavad hiiri ja nurruvad	jah	ei

2. Millised reeglid tuleb lisada, et genereerida ei-vastuse saanud lauseid?

3. Mida tähendavad järgmised sümbolid ümberkirjutusreeglites?

- plussmärk +
- sulud ()
- väike _i
- väike _j

4. Kirjuta ümberkirjutusreeglid lausele:

See väike tüdruk paitab suurt karvast kaisukaru ja sööb külma jäätist.

5. Joonista skeemina järgmise lause ümberkirjutusreeglid!

Mõned elevantid söövad suuri pähkleid.

Ülesanne 54*: eesti

Koostanud Jane Klavan

Valdkond: semantika

Need kümme lauset on mingis mõttes eripärased. Uuri lauseid ja mõtle, milles see eripära seisneb.

- a. Emili lõhkus aidaakna oma väikese õe Idaga.
- b. Koerte hammustamine võib tüütu olla.
- c. Luik väidab, et kaevati edasi.
- d. Peeter ajab labidaga meest taga.
- e. Majas on tõeline siga.
- f. Kana on söömiseks valmis.
- g. Tema jutt oli lühike.
- h. Nägin teleskoobiga meest.
- i. President muutub iga nelja aasta järel.
- j. Riiakad naaberriigid ihkavad järjekordset sõda.

1. Rühmita laused ja põhjenda, miks tuleb moodustada just sellised rühmad.

2. Milline keelenähtus on selle eripäraga seotud? Kas igapäevaelus märkad tihti selliseid lauseid? Miks?

Ülesanne 55*: eesti

Koostanud Renate Pajusalu

Valdkond: semantika

Lauseis on iga sõna taha sulgudesse märgitud kindel number.

- a) Põgenik (1) viskas (2) kivi (3) kaljult (4) alla (5).
- b) Lennuk (1) maandus (6) lennuväljale (7).
- c) Toas (8) loeti (2) raamatut (3).
- d) Poisid (1) sõitsid (6) Tartust (4) Tallinnasse (7).
- e) Raamatud (9) lebasid (10) laual (8).

1. Kirjutage lühidalt iga numbriga tähendus!

2. Lisage nende tähenduste alusel numbrid järgmiste lausete sõnadele:

- a) Daamid () lahkusid () ballilt ().
- b) Mari () hüppas () toolilt () üles ().
- c) Kool () asub () kesklinnas ().
- d) Raha () koguti () sukasäärde ().

Ülesanne 56* *: eesti

Koostanud Renate Pajusalu

Valdkond: lausesemantika

Allpool on toodud laused A, mille keegi on teatud olukorras öelnud oma vestluspartnerile. Laused B väljendavad informatsiooni, mille kuulaja nendest muu hulgas sai. Mõeldud pole muidugi kogu saadud informatsiooni, vaid ühte osa sellest.

Rühm Lause A

1. Mardi auto on maja ees.
Need puud on murdnud tugev tuul.
Kohtusin õhtul ühe naisega.

Lipp on kollane.
Kohv ergutaks.
2. Minu vennal on pikad juuksed.
Jüri teadis, et Mart on rumal.
Ma ei võtnud arvesse, et
Tarmo on haige.
Sellest ajast, kui Reet Tartus elab, on
ta hakanud palju lugema.

Lause B

- Mart on kodus.
Hiljuti on olnud tugev tuul.
See, kellega kõneleja kohtus,
ei olnud tema abikaasa.
Lipp on ühevärviline.
Kõneleja soovib kohvi.
- Kõnelejal on vend.
Mart oli rumal.
Tarmo oli haige.
Reet elab Tartus.

1. Millised laused B on järeldatavad vastavast lausest A ainult mingis teatud kontekstis? Kirjelda seda konteksti lühidalt.

2. Mille poolest erinevad põhimõtteliselt lausete B rühmad (1) ja (2) vastavatest rühma A lausetest?

Ülesanne 57 **: eesti

Koostanud Renate Pajusalu

Valdkond: süntaks

Arvuti jaoks loodi lausete genereerimise süsteem. Kõigepealt tehti morfoloogia-generaator, mis genereeris kõikidest eestikeelsetest sõnadest kõik vormid. Seejärel loodi süntaksigeneraator, mis genereeris lauseid. Lausete generaator "teadis" suurt hulka süntaktilisi reegleid, näiteks seda, millised käänded millist lauseliiget väljendavad. Generaatori kasutuses oli ka sõnastik, mis sisaldas sõnade tähendusi. Paraku koostas see tarkvara aga ka selliseid lauseid, mida keelt emakeelena kõnelejad õigeks ei pidanud. Allpool on toodud hulk selle arvutisüsteemi genereeritud lauseid. Need, mille emakeelsed kõnelejad tunnistasid ebagrammatilisteks, on tähistatud tärniga.

Kokk keetis keedist.

Kokk keetis õunu.

*Kokk keetis õunu keedist.

Kokk keetis õuntest keedist.

*Kokk keetis keedisest õunu.

*Kokk keetis keedise õunteks.

Kokk keetis õunad keediseks.

*Kokk keetis õunad keedisesse.

*Kokk keetis keedise õuntesse.

Kokk ladus puid.

Kokk ladus riitu.

*Kokk ladus puid riitu.

Kokk ladus puid riitadesse.

*Kokk ladus riidad puudesse.

Kokk ladus puud riitadeks.

*Kokk ladus riidad puudeks.

Kokk ladus puudest riidad.

*Kokk ladus riitadest puud.

1. Mille poolest erineb genereeritud lausete süntaks, s.t millistesse süntaktilistesse rühmadesse saaks need laused grupeerida?

2. Sõnasta võimalikult kompaktselt reeglid, mille põhjal tuleks süntaksigeneraatorit parandada nii, et see enam selliseid lauseid ei looks.

Lahendused

Ülesanne 1: vadja

Hoolimata vadja ja eesti keele lähedusest nõuab selle ülesande lahendamine küllalt suurt täpsust ja natuke ka keeleteaduslikku vaistu.

1. Kass istub ahjus. – **Katti isub ahjoosõõ.**

- Eesti keele *st*-le vastab vadja keeles *ss* (mõistatuses 2 *mussaa*; mõistatuses 3 tuleb vastavus *st* – *ss* välja, kui mõista, et eesti tähendusele 'uus' vastab meilgi tuttav tüvi *vastne*; vt samuti *riissa*).
- Sisihäälikud (siin *s*) on astmevahelduslikud, see tähendab et pikk *ss* vaheldub regulaarselt lühikesega *s*-iga (selgub mõistatuses 3 *kassaa* : *kasab*).

2. Laps sööb. – **Lahsi sööb.**

- Eesti keele *ks*-ile vastab *hs* (vt mõistatuses 4 *uhsi*).
- Eesti keele *ps*-ile vastab *hs* (vt mõistatuses 5 *lühsü*).
- Lõpukadu puudub, s.t nimisõna nimetava käände vorm lõpeb täishäälikuga, nagu kunagi oli ka eesti keeles (nt mõistatuses 1 *katti*; mõistatuses 2 *mussa*; mõistatuses 3 *riissa*; mõistatuses 4 *lehto*, *uhsi*; mõistatuses 5 *lühsü*). Et leida teise silbi õige lõpuvokaal sõnale *laps* vadja keeles, saab eeskujuks võtta sõna *uhsi* 4. mõistatuses. Soome keele oskajal tuleb muidugi meelde, et ka soome keeles on selle sõna lõpus *i* (*lapsi*).

3. Leht liigahtab kivi peal. – **Lehto liikhtaab tšivii päällä.**

- Eesti keele *k*-le vastab *ä*, *ü*, *i* ees *tš* (mõistatuses 1 *tšäüs*; mõistatuses 2 *tšünteliä*).
- Sõna *tšivi* omastava käände vorm moodustatakse sõna lõpuvokaali piknemise abil (mõistatuses 5 *ühhee ahjoo päällä* eeskujul).

4. Kass sööb musta kana. – **Katti sööb mussaa kanaa.**

- *k* püsib ka vadja keeles muutumatuna *a* ees (nt mõistatuses 1 *katti*, mõistatuses 3 *kasab*).
- Osastav kääne moodustatakse sõna lõpuvokaali pikendades (mõistatuses 2 *mussaa*, *söömää*).

Ülesanne 2: soome

Kõigepealt tuli leida õiged vastavused, mis eestlasele ilmselt probleeme ei valmista.

Minä leikkasin kurkkua.

Ma lõikasin kurki.

Hän värjäsi tukan.

Ta värvis juuksed ära.

Hän värjäytti tukkaa.

Ta lasi juukseid värvida.

Isä korjautti katon.

Isa lasi katuse ära parandada.

Minä korjasin mökin.
Tyttö nukkuu.

Ma parandasin suvila ära.
Tüdruk magab.

1. Tõlgi eesti keelde!

Isä nukutti tyttöä.
Hän korjasi mökin.
Hän värjää mekkoa.

Isa pani tüdrukut magama.
Ta parandas suvila ära.
Ta värvib kleiti.

2. Tõlgi soome keelde!

Isa parandab katust.
Ta lasi juukset ära värvida.
Ma värvisin kleiti.

Isä korjaa kattoa.
Hän värjäytti tukan.
Minä värjäsin mekkoa.

Lausetes, mida lahendajal tuleb iseseisvalt tõlkida, on soome sõna 'mekko' ja eesti sõna 'kleit', mille tõlkeid antud ei ole. Lähtudes eeldusest, et ülesanne peab lahene- ma ja seega sisaldama kõiki tõlkimiseks vajalikke andmeid, saab järeldada, et ainsad tõlkimata jäänud sõnad on teineteise tõlkevasted.

Soome keel on eesti keele lähisugulaskeel ja seega eesti keelega paljuski sarnane, aga nii mõneski üksikasjas erinev – peab olema tähelepanelik ja mitte laskma ennast eksitada eesti keele analoogiatel.

Selle ülesande puhul on oluline tähele panna, et mõned verbid ehk tegusõnad tähistavad lausetes tegevust, mida teostab isik ise (*nukkuu, värjäsi*), ja teised verbid sellist tegevust, mida isik "sunnib" tegema kedagi teist (*korjautti* – tellis paranduse, mitte ei parandanud ise, *värjäytti* – tellis värvimise, mitte ei värvinud ise). Sihitise ehk objekti kääne väljendab tegevuse lõpetatust (*korjasin mökin* – *parandasin suvila* (omastav) *ära*) või lõpetamatust (*leikkasin kurkkua* – *löikasin kurki* (osastav)), nagu eesti keeleski.

Tegusõna pöörduv olevis ja minevis. Tegusõna lõppudest ja tunnustest lei- duvad ülesandes järgmised:

-si-, -i

mineviku tunnus

-n

1. isiku ainsuse pöördelõpp nii olevis kui lihtminevis

vokaali pikenemine

3. isiku ainsuse "pöördelõpp" olevis (*värjää, nukkuu*)

-utt-/ytt-

3. isiku ainsuse pöördelõpp lihtminevis puudub tegevuse põhjustamise (kausatiivsuse) tunnus

Nimisõna muutevormid:

-n

genitiiv (omastav), väljendab sihitise puhul tegevuse lõpetatust

-a/-ä

partitiiv (osastav), väljendab sihitise puhul tegevuse lõpetamatust

Tagavokaale *a, o, u* sisaldavates sõnades esineb osastava tunnus *a* (*mekkoa*), ees- vokaale *ä, ö* ja *y* sisaldavates sõnades (näiteks *tyttö*) aga *ä* (*tyttöä*). Seda nähtust nimetatakse vokaalharmoniaks ja see esineb eri kujul paljudes soome-ugri keeltes.

Astmevaheldusest esineb selles ülesandes kaks vaheldust: *k – kk ja t – tt*. Kui omastavas on nõrk aste, siis osastavas tugev, nagu eesti keeleski.

Ülesanne 3: põhjasaami

1. Mida tähendavad need laused?

Sávnnis lea ránes gahttu.

Ádjá báidi lea ruoksat.

Áddjá boahdá áhči bargosajis.

Saunal on hall katus.

Vanaisa sárk on punane.

Vanaisa tuleb isa töökohast.

2. Tõlgi põhjasaami keelde!

Vanaisal on hea saun.

Sauna uksel ripub punane sárk.

Isa ja vanaema on vees.

Ádjás lea buorre sávdni.

Sávnni uvssas heangá rukses báidi.

Áhčči ja áhkku leaba čázis.

3. Mille pooldest käituvad eriliselt põhjasaami keele omadussõnad?

Omadussõnadel on erinev põhivorm öeldistäites (predikatiivivorm) ja siis, kui see on nimisõna täiend (atribuudivorm). See tuleb välja sellest, et omadussõnad esinevad järjekindlalt kahes eri vormis sõltuvalt oma asukohast lauses. Laiendatava nimisõna ainsus või mitmus omadussõna vormi ei mõjuta (vrd *odda ukša*, *odda olbmot*). Selle kohta, et põhjasaami keeles atribuudivormid tegelikult ei käändugi ja sõna muutmise aluseks on predikatiivivormid, ei saa ülesandest piisavalt infot, aga lahenduse jaoks pole seda vajagi.

Omadussõna täiendina:

odda 'uus'

ránes 'hall'

rukses 'punane'

buorre 'hea'

Omadussõna öeldistäitena:

oddas (sg), oddasat (pl)

ránis

ruoksat

Käänamine

Põhjasaami keeles on omastav (genitiiv) ja osastav (akusatiiv) kokku langenud, nimetame seda käänat genitiiv-akusatiiviks. Eesti seesütlevale, seestütlevale ja alalütlevale vastab põhjasaami keeles üks *s*-lõpuline kääne, mida nimetatakse lokatiiviks (nt *sávnnis* 'saunas, saunast', *jávregáttis* 'järve kaldal'). Eesti sisseütlevale ja alalütlevale vastab üks *i*-lõpuline kääne (illatiiv) (nt *sávdnái* 'sauna', *áddjái* 'vanaisale'). Lokatiivi tüvevorm saadakse genitiiv-akusatiivi, illatiivi tüvevorm nimetava käände vormist (nt *sávnni* (gen-ak) → *sávnnis* (lok); *sávdni* (nom) → *sávdnái* (ill)).

Possessiivsus

Selles ülesandes kasutati kuuluvuse ehk possessiivsuse märkimiseks genitiiv-konstruktsiooni (täpsemini genitiiv-akusatiivkonstruktsiooni) – omaja on genitiiv-akusatiivis, omatava vorm ei muutu (nt *áhku dállu* 'vanaema maja'). Genitiiv-aku-

satiivi vorm saadakse ülesandes vajaminevates sõnades konsonandi lühenemise teel (nt *áhku* → *áhku*, *áddjá* → *ádjá*). Määrusena vormistatava omaja korral, s.t konstruktsioonis “X-l on...”, kasutatakse lokatiivset vormi (nt *áhčči* → *áhčis lea* ‘isal on’, seega *áddjá* → *ádjás lea* ‘vanaisal on’).

Pööramine

Põhjasaami keeles on verbivormides kasutusel peale ainsuse ja mitmuse ka kak-sus ehk duaal. Ainsuse kolmandas pöördes on *olema*-verbi vorm *lea*, mitmuses *leat*, kahe elusolendi korral aga kasutatakse duaalivormi *leaba*. Duaali kasutatakse juhul, kui räägitakse kahest elusolendist (või personifitseeritud objektist), kes on kõnelejale tuntud ehk siis definiitsed (määratud). Ülesande lahendamisel läks lisaks *olema*-verbile vaja ka verbivorme *bohtá* ‘tuleb’ ja *heangá* ‘ripub’.

Ülesanne 4: ersa

1. Tõlgi eesti keelde!

Sodasi moront’.

Kotstom vikšn'esiz’.

Učosa kudoso.

Sõrmast lovnosi.

Ta teab seda laulu.

Nad heegeldavad minu kangast.

Ma ootan teda kodus.

Ta loeb nende kirja.

2. Tõlgi ersa keelde!

Nad koovad seda kangast.

Me laulame nende laulu.

Te teate oma muinasjutte.

Sa loed seda kirja.

Kotstont’ kodusiz’.

Morost morasinek.

Jovksonk sodasink.

Sjormant’ lovnosak.

Ülesandes antud lausete põhjal võime välja tuua järgmised reeglid.

Nimisõnadele võib liituda määrav sufiks ehk järelliide *-nt* (nt *moro|nt* ‘seda laulu’, määramata *moro* ‘laul’).

Nimisõnadele võivad liituda ka omajat märkivad lõpud (omistusliited):

minu: *-m* (nt *kotsto|m* ‘minu kangast’)

teie: *-nk* (nt *jovkso|nk* ‘teie muinasjutte’)

nende: *-st* (nt *sõrma|st* ‘nende kirja’)

Verbi isikulõpud erinevad sõltuvalt sellest, kas lauses on määramata või määratud sihitis. Ülesandes on kasutatud vaid selliseid verbivorme, mille sihitiseks on 3. isik (sh asi, ese).

Määramata (indefiniitne, tundmatu) sihitis

mora|n moro ‘ma laulan

(üht, mingit) laulu’

uča|n ‘ma ootan’

Määratud (definiitne, tuntud) sihitis

mora|sa moro|nt ‘ma laulan

(seda) laulu’

učo|sa ‘ma ootan (teda, seda)’

Isikulõpud, kui lauses on määratud (definiitne) sihtis, on järgmised:

ainsuse 1. pööre -sa, nt *mora|sa* 'ma laulan (seda)'

ainsuse 2. pööre -sak, nt *lovno|sak* 'sa loed (seda)'

ainsuse 3. pööre -si, nt *soda|si* 'ta teab (seda)'

mitmuse 1. pööre -sin'ek, nt *mora|sin'ek* 'me laulame (seda)'

mitmuse 2. pööre -sink, nt *soda|sink* 'te teate (seda)'

mitmuse 3. pööre -sizj, nt *vikšn'e|sizj* 'nad heegeldavad (seda)'

Ülesanne 5: niidumari

1. Vasta küsimustele!

Mida Jelenale meeldib teha?

Talle meeldib lugeda raamatuid ja käia diskoteegis, oma sõpradega filme vaadata ja käia välismaal.

Mida tead Jelena lapsepõlveajast?

Väiksenä elas Jelena Hiinas. Hiinas meeldis Jelenale hiina laule laulda. Jelena isale meeldis süüa hiina toite.

Mida Jelena õpib?

Jelena õpib laulmist.

2. Tõlgi kuues ja üheksas lause eesti keelde!

6. Mulle meeldib käia välismaal.

9. Minu isale meeldis hiina toitu süüa.

3. Tõlgi mari keelde!

Mulle meeldib Tallinnast Marimaale väikeste lastega tulla.

Мылам Таллинн гыч Марий Элышке изи йоча-влак дене толаш келша.

Mulle meeldib raamatuid lugeda.

Мылам книга-влакым лудаш келша.

Selles ülesandes ei saa kõiki grammatilisi nüansse lõpuni mõista, kuid õige vastuse jaoks pole seda tarviski. Lahenduseks piisab sõnasõnalisest toortõlkest, mis võiks välja näha umbes selline:

1. Мыйын лүмем Елена. 2. Мый марий үдыр улам.
minu nimi **Jelena** mina mari tüdruk olen
3. Марий Элыште илем. 4. Мылам книгаг лудаш да
Mari maal elan mulle raamatut lugeda ja
дискотекешке кошташ келша. 5. Мый йолташ–влак дене
diskoteeki **käima** meeldiv **mina** sõpradega
кином ончаш йөратем. 6. Мылам вес элышке унала
filmi vaadata armastan **mulle** võõras **maas** külas
кошташ келша. 7. Кунам изи йоча ылым, ме
käia **meeldib** kui väike laps olin me
Китайыште илышна. 8. Китайыште мылам китай муро-влакым
Hiinas **elasime** **Hiinas** **mulle** **hiina** laule
мураш келша ыле. 9. Мыйын ачамлан китай кочкышым
laulda **meeldis** **minu** isale **hiina** **toite**
кочкаш келша ыле. 10. 2004 ийыште мый Эстонийышке
süüa **meeldis** aastal **mina** Eestisse
мураш тунемаш тольым. 11. Мый Москва гыч Таллиннышке
laulmist õppima **tulin** **mina** Moskvast **Tallinnasse**
поезд дене тольым.
rong **-ga** **tulin**

Grammatikast saame teada järgmist:

- mitmuse lõpp on *-лак*, mis lisatakse nimisõna ainsuse vormi lõppu sidekriip-suga;
- sihitise käände (akusatiivi) lõpp on *-ам* või *-ым*, näiteks *книгам*, *кочкышым*, mitmuse tunnusele liitub *-ым*, näiteks *муро-влакым*;
- infinitiivi lõpp on *-ш*, näiteks *мураш* ('laulda');
- ainsuse esimese pöörde lõpp on *-ем* või *-ам*, näiteks *йөратем* 'armastan' või *улам* 'olen'.

Ülesanne 6: komi

1. Tõlgi komi keelde!

meie sõbra sõpru
sinu õdede meestega
tema venna lastele
teie sõbra õeta

mijan jortnõmlös' jortjassö
tenad tšojjasõdlön verösjasnõsköd
sõlön vokõslön tšel'adõslö
tijan jortnõdlön tšojöstög

2. Seleta, kuidas märgitakse omajat komi keeles!

Possessiivsufiksids ehk omistusliited näitavad viidatud asja või isiku kuulumist kellelegi ning need liituvad põhisõnale vastavalt sellele, kes on omaja. Need liited on järgmised:

ainsuse 2. isik (sinu)	-õd
ainsuse 3. isik (tema)	-õs
mitmuse 1. isik (meie)	-nõm
mitmuse 2. isik	(teie) -nõd
mitmuse 3. isik	(nende) -nõs

Seega fraasis *tenad vokõdlõn jortõslõ* näitab -õd, et vend on sinu oma, -õs aga, et sõber on venna (s.t 3. isiku) oma.

3. Mida võib ülesande põhjal öelda käändelõppude ja mitmuse tunnuse kohta komi keeles?

Mitmuse tunnus on -jas, mis liitub tüvele ja millele järgneb omistusliide ja/või käändelõpp.

Käändelõppud järgnevad omistusliitele (kui see on olemas):

daativ (kellele?)	-lõ
komitatiiv (kellega?)	-kõd
abessiiv (kelleta?)	-tõg
akusatiiv (mitm. 3. isik) (keda?)	-sõ
genitiiv (kelle?)	-lõn, kui sõnaühendi peasõna on nimetava käände vormis
genitiiv-ablatiiv (kelle?)	-lõs', kui sõnaühendi peasõna on akusatiivi (sihitise käände) vormis

Kui sõnaühendis on täiendiks omaja (s.t genitiivi või genitiiv-ablatiivi vormis täiend), siis peasõna omistusliide peab viitama selle arvule ja isikule.

Sõna *tšelad'* lapsed' on tähenduselt mitmuses, seetõttu ei lisata sellele mitmuse tunnust.

Ülesanne 7: eesti ja soome

1. Esitatud sõnade põhjal võib teha järgmised järeldused eesti keele kohta:

- hääliku *ü* muutumine või säilimine sõltub eelkõige sellest, millises silbis see esineb;
- *ü* ja *üü* ei saa esineda mujal kui ainult esimeses silbis;
- teine silp käitub temale järgnevatest erinevalt;
- sufiksids (pärast tüve lisatavad tunnused ja liited, antud juhul -us, -nud ja -tud) on alati samal kujul, sõltumata nende asukohast sõnas.

Seega võime kirja panna järgmised reeglid.

- Esimeses silbis säilib nii lühike kui pikk *ü* (näiteks *küsi, küür*).
- Alates teisest silbist eesti keeles *ü*-d ei ole.
- Sõna tüve teise silbi *ü* muutub *i*-ks (näiteks *küsi, tüli*).
- Kolmandas silbis olev *ü* muutub *u*-ks (näiteks *küsimus*).
- Tunnustes ja liidetes (*-nud, -tud, -us*) olev *ü* muutub *u*-ks ka teises silbis (näiteks *jäänud*).
- Kõikides järgsilpides on pikk *ü* lühenenud ja muutunud *u*-ks (näiteks *jäikus*).

Ülesanne 8: ungari

Ülesande materjalist võime teha järgmised järeldused tuletusliidete kohta:

- <i>os</i>	väljendab ametit, kuulumist mingisse rühma
- <i>ság</i>	väljendab abstraktset omadust või seisundit
-(<i>o</i>) <i>zat</i>	väljendab kollektiivsust, kogu
- <i>kedik</i>	väljendab mingil moel käitumist

remény 'lootus' →	reménykedik 'lootma'
csap 'õllekraan, õllepump' →	csapos 'baarimees'
második 'teine' →	másodikos 'teise klassi õpilane'
szabad 'vaba' →	szabadság 'puhkus'
anya 'ema' →	anyaság 'emadus'
csont 'kont' →	csontozat 'luustik'
legénykedik 'hooplema' →	legény 'noormees'

Ülesanne 9: ungari

1. Tõlgi ungari keelde!

Otsisime Dórilile sellist pluusi.
[See] kiri saabus [sellele] vana-
isale juba eile.
[See] vanaema rõõmustas
[selle] pluusi üle.

Kerestünk Dórinak ilyen blúzt.
A levél a nagypapának már
tegnap jött meg.
A nagymama megörült a blúzának.

2. Lisa sõnatüvedele sobiv lõpp!

köszön _____	'tervitasime'	köszöntünk
ugr _____	'[meie] hüppame'	ugrunk
ember _____	'inimesele, inimese üle'	embernek
esz _____	'[meie] sööme'	eszünk
mozi _____	'kinos'	moziban
levél _____	'kirjas'	levélben

Ungari keelele on omane vokaalharmoonia – eesvokaalsetele sõnadele liituvad eesvokaalsed sufiks, taga- ja segavokaalsetele sõnadele tagavokaalsed sufiks (vrd *levél + nek, csomag + nak*). *e, é, ö, ő, ü, ú* on eesvokaalid; *a, á, o, ó, u, ú* on tagavokaalid; *i* ja *í* on vokaalharmoonia suhtes neutraalsed.

Ülesandes kasutati käänetest

- inessiivi ehk seesütlevat (lõpp *-ban*, millest pidi tuletama eesvokaalse variandi *-ben*, vrd *blúzban, levélben*);
- illatiivi ehk sisseütlevat (lõpp *-ba*, nt *moziba*);
- akusatiivi (lõpp *-t*, nt *blúzt*, millele võib eelneva vahevokaal, nt *sál* → *sálat*);
- allatiivi ehk alaleütlevat (lõpp *-nak, -nek*, nt *levélnék, magának*).

Verbivormidest kasutati minevikku ning vaid korra olevikku (*köszönöm* 'tänan').

Mineviku tunnus on *-t*, ainsuse kolmandas pöördes kasutatakse variante *-ett, -ött* (viimast kasutatakse juhul, kui tüves on eesvokaalid, s.t "täpitähed"), *-ott, -t* (viimaseid ülesandes ei kasutatud). Ülesandes on kasutatud vorme, kus (välja arvatud ainsuse kolmas pööre) *-t* liitub tüvele, eelnedes pöördelõpule (nt *megörül + t + ünk*).

Ungari keeles on kaks pööramisviisi ehk pöördeparadigmat: definiitne ehk määratud ning indefiniitne ehk määramata paradigma. Definiitset paradigmat kasutatakse, kui sihitis on definiitne, ning indefiniitset, kui sihitis on indefiniitne.

Ülesande materjalist selgub, et kolmas pööre on ungari keeles määramata paradigmat markeerimata ehk lõputa. Mitmuse esimese isiku pöördelõpp langeb mineviku vormis kokku oleviku vormiga (vrd *vártunk* 'ootasime', *ugrunk* 'hüppame'). Ülesande teksti järgi langevad ka ainsuse esimese pöörde lõpp minevikus ja olevikus kokku, ent see kokkulangemine on natuke juhuslik (olevikus on *-m* määratud paradigma lõpp, minevikus nii määramata kui ka määratud paradigma lõpp). Olevikuvormide väljamõtlemisel tuleks seega lähtuda minevikuvormidest (*megörültünk* 'rõomustasime', *vártunk* 'ootasime'). Minevikuvormide (ka 3. isiku minevikuvormide) ja ühe olevikuvormi võrdlusest tuleks järeldada, et mineviku tunnus on *t*, ning moodustada olevikuvormid minevikuvormide analoogial (ka eesti keeles on isikulõpud minevikus ja olevikus samad: *rõõmusta-me ~ rõõmustasi-me*).

Ülesandest ei tule välja mõningad vahevokaalid (nt kas *keresetünk* või *keres-tünk* 'otsisime'), samuti vokaali pikenemine mõningates sõnatüüpides lõpu ees (*nagypapának*), seetõttu ei saa neis eksimist ka vigadeks lugeda.

Ülesanne 10: ungari

1. Tõlgi eesti keelde!

A kismacska olvas.

Olvasom a leveledet.

Az egér ír egy könyvet.

[See] kassipoeg' loeb.

Loen sinu kirja.

[See] hiir kirjutab üht raamatut.

* Õige ka: väike kass.

2. Tõlgi ungari keelde!

Näen ühte väikest poissi.

Kirjutan oma raamatut.

[See] koer näeb sinu kassi.

[See] inimene kirjutab [seda] pikka kirja.

Látok egy kisfiút.

Írom a könyvemet.

A kutya látja a macskádat.

Az ember írja a hosszú levelet.

3. Millest sõltub tegusõna lõpu valik ungari keeles?

Verbi lõpp sõltub nii alusest kui sihitisest. Lisaks on oluline vokaalharmonia: kui sõnatüvi on taga- või segavokaalne, lisandub tagavokaalne lõpp, kui aga eesvokaalne, siis eesvokaalne lõpp. Ülesandes olid kasutusel üksnes tagavokaalseid lõppe nõudvad verbid, seega on 1. isiku (mina) puhul lõpp *-ok* või *-om* (eesvokaalsed lõpud oleksid olnud *-ek*, *-ök* või *-em*, *-öm*). 3. isiku puhul lõpp puudub või on lõpp *-ja* või assimileerunud *-ja*, mis võib esineda näiteks kujul *-sa* (*olvassa*).

Sihitisega ühildumine sõltub sihitise määratusest: indefiniitse ehk määramata sihitise puhul (*egy* 'üks, mingi' – indefiniitne artikkel) kasutatakse lõppe, mida kasutatakse ka sihitute lausete puhul (*-ok*, lõputa; vt lauset *A kismacska olvas*), s.t kasutatakse indefiniitset ehk määramata paradigmat; kui objekt on definiitne ehk määratud (*a~az* – definiitne artikkel, pärisnimi, omand vms), kasutatakse lõppe *-om* ja *-ja*, s.t definiitset ehk määratud paradigmat.

Lisaks pööramisreeglitele on ülesande lahendamisel vaja ära tunda akusatiivi lõpp ning omistusliidet.

Akusatiivi (sihitise käände) lõpp on *-t*, mis võib liituda otse tüvele (nt *Jánost*), ent tüve teatud lõpuhäälikute korral lisandub vahevokaal, eesvokaalsetel sõnadel *-e-* (või *-ö-*) (nt *levelet*), taga- ja segavokaalsetel kas *-a-* (või *-o-*) (nt *kutyádat*). Kui sõnas on kasutatud omistusliidet, liitub vahevokaaliga akusatiivi lõpp sellele (nt *kutyádat*).

Omandust või kuuluvust väljendatakse ungari keeles omistusliidete ehk possessiivsufiksiga, mis liituvad tüvele. Ülesandes kasutati ainsuse esimese ja teise pöörde omistusliidet. Esimese isiku korral on lõpp *-m*, teise isiku korral *-d*. Vokaalile liitudes vokaal pikeneb (nt *macska* → *macskám*). Konsonandile liitudes lisandub vahevokaal vastavalt vokaalharmoniale. Ülesandes kasutati ainult sellist eesvokaalset varianti, kus vahevokaal on *-e-* (nt *könyvemet*).

Sufiksi lisandudes tüvele võivad tüvevokaalid lüheneda (nt *egér* → *egeret*; *levél* → *levelet*).

Ülesanne 11: ungari

tuppa, toas, toast

lauale, laual, laualt

arsti juurde, arsti juures, arsti juurest

szobába, szobában, szobából

asztalra, asztalon, asztalról

orvoshoz, orvosnál, orvostól

Ungari keelele on omane vokaalharmoonia – eesvokaalsetele sõnadele liituvad eesvokaalsed sufiks, taga- ja segavokaalsetele sõnadele tagavokaalsed sufiks. Ülesandes kasutati tagavokaalseid sufikseid nõudvaid sõnu ruumi väljendamiseks. Ruumikänetena kasutatakse sisekohakäändeid, väliskohakäändeid ja juuresolu väljendavaid käändeid. Käandelõpud liituvad sõnatüvele, nii konsonandile kui ka vokaalile. Vokaalile liitudes vokaal pikeneb (nt *posta* → *postára*). Adessiivi ehk alalütleva käände korral lisandub konsonanttüve korral vahevokaal (nt *asztalon*).

	kuhu?	kus?	kust?
sisekohakääne	-ba	-ban	-ból
väliskohakääne	-ra	-(o)n	-ról
juuresolukääne	-hoz	-nál	-tól

Ülesanne 12: ungari

Tõlgi ungari keelde!

Ma kiidan teid.

Te päästate neid.

Nad vaatavad teid.

Te jumaldate teda.

Ta kuuleb neid.

Me teenime teid.

Te vihkate meid.

Nad näevad neid.

Nad segavad mind.

Dicsérlek titeket.

Megmentitek őket.

Néznek titeket.

Imádjátok őt.

Hallja őket.

Szolgálunk titeket.

Utáltok minket.

Látják őket.

Zavarnak engem.

Ülesande lahendamiseks pole vaja (ega võimalikki!) leida kõikidele lausetele täpseid vasteid.

Ungari keelele on omane vokaalharmoonia, s.t eesvokaalsetele sõnatüvedele liituvad eesvokaalsed sufiks ehk lõpud ning taga- ja segavokaalsetele tagavokaalsed sufiks. Eesvokaalid on *e*, *ü*, *ö* (ning nende pikad vasted *é*, *ű*, *ő*), tagavokaalid *a*, *o*, *u* (ning *á*, *ó*, *ú*). Vokaalid *i* (ja *í*) on keeleajaloolistel põhjustel mõnes sõnas ees- ning mõnes sõnas tagavokaalid ehk siis – nad on vokaalharmoonia suhtes neutraalsed.

Ungari keeles on kaks pööramisviisi ehk pööordeparadigmat: definiitne ehk määratud ning indefiniitne ehk määramata paradigma. Definiitset paradigmat kasutatakse, kui sihtis on tuntud, ning indefiniitset, kui sihtis on tundmatu. Kui sihitiseks on asesõnad, kasutatakse definiitset pööordeparadigmat vaid 3. isiku asesõnade (*tema*, *nemad*) puhul, ülejäänud asesõnad sihitisena nõuavad indefiniitset pööordeparadigmat. Erandiks on need juhud, kui alus on mina-vormis ning sihtis *sina*- või *teie*-vormis (nt *mina näen sind/teid* – *látlak téged/titeket*).

Ülesandes kasutatud pöördelõpud on tabelis:

Sihitis Alus	1. isik ainsus (<i>mind</i>)	2. isik ainsus (<i>sind</i>)	3. isik mitmus (<i>teda</i>)	1. isik mitmus (<i>meid</i>)	2. isik mitmus (<i>teid</i>)	3. isik mitmus (<i>neid</i>)
1. isik ainsus (<i>mina</i>)	-	-lak -lek	-om -em	-	-lak -lek	-om -em
3. isik ainsus (<i>tema</i>)	Ø	Ø	-ja -i	Ø	Ø	-ja -i
1. isik mitmus (<i>meie</i>)	-	-unk -ünk	-juk -jük	-	-unk -ünk	-juk -jük
2. isik mitmus (<i>teie</i>)	-tok -tek	-	-jätok -itek	-tok -tek	-	-jätok -itek
3. isik mitmus (<i>nemad</i>)	-nak -nek	-nak -nek	-ják -ik	-nak -nek	-nak -nek	-ják -ik

Ülesanne 13: iiri

Täienda!

Tá aiféala orainn.
Tá amhras air.
Tá brón orm.
Tá fón nua agaibh.
Tá madadh aige.
Tá ocras ort.
Tá ríomhaire acu.
Tá teach againn.

Meil on kahju.
Tal on kahtlus.
Mul on kahju.
Teil on uus telefon.
Tal on koer.
Sul on nälgi.
Neil on arvuti.
Meil on maja.

Esitatud lausetes esinevad kahe eessõna vormid. Ühe vormid on *agam, agat, aige, againn, agaibh, acu*, teise vormid *orm, ort, air, uirthi, orainn, oraibh, orthu*.

Haiguste ja meeleseisundite väljendamiseks kasutatakse *r-i* sisaldavaid vorme (eessõna *ar* – ‘peal’), omandisuhte väljendamiseks *g-d* või *c-d* sisaldavaid vorme (eessõna *ag* – ‘juures’).

Iiri keele lauses on tegusõna esimesel kohal, sellele järgneb alus ja siis muud lauseliikmed. Eessõnad sulavad oma sihitisega kokku.

Ülesanne 14: vanaiiri

1. Lisa tabelisse verbi 'armastama' puuduvad vormid.

	ta kuuleb	ta armastab
mind	romchluinethar	nomchara
sind	rotchluinethar	notchara
teda (<i>mask.</i>)	racluinethar	nacara
teda (<i>fem.</i>)	roscluinethar	noscara
seda	rachluinethar	nachara
meid	roncluinethar	noncara
teid	robcluinethar	nobcara
neid	roscluinethar	noscara

2. Tõlgi vanaiiri keelde!

Ta näeb meid.	atoncí
Ta ei näe meid.	ninaccái
Ta näeb sind.	atotchí
Ta ei näe sind.	nitaccái
Ta näeb teid.	atobcí
Ta ei näe teid.	nibaccái

Vanaiiri tegusõna omapäraks on sihitise sulandumine tegusõnavormi keskele.

Tabelis antud vormidest selgub, et sihitise tunnused on järgmised: *-om-* 'mind', *-ot-* 'sind', *-a-* 'teda' (*mask.*), *-s-* 'teda' (*fem.*), *-n-* 'meid', *-b-* 'teid', *-s-* 'neid'.

Sihitise mõne tunnuse järel muutub tegusõna järgneva osa algushäälik, ülesandes antud vormide puhul muutub näiteks *c > ch* pärast tunnuseid *-om-* 'mind', *-ot-* 'sind' ning *-a-* 'seda' (*neutr.*).

Eitavas vormis on tegusõnal hoopis teine kuju, sõna 'nägema' puhul siin *accái*. Selle ette tuleb eitus *ni* ning nende vahele vastav sihitise tunnus. Seejuures kaob sihitise tunnuse täishäälik *-o-*.

Ülesanne 15: kõmri

Kirjuta kõmri keeles!

Tallinnas	yn Nhallinn
Bangkokis	ym Mangkok
Sienas	yn Siena
Portos	ym Mhorto
Malagas	ym Malaga
Hamburgis	yn Hamburg
Doveris	yn Nover
Ulan-Ude	yn Ulan-Ude
Gentis	yng Ngent

Eessõnale järgneva nimisõna algushäälik muutub reeglipäraselt:

- 1) tugevate sulghäälikute puhul $p > mh$, $t > nh$, $k > ngh$;
- 2) nõrkade sulghäälikute puhul $b > m$, $d > n$, $g > ng$;
- 3) muud häälikud püsivad muutumatult.

Eessõna *yn* ise muutub siis järgneva sulghääliku sarnaseks (*m*, *mh* ees > *ym* ning *ng*, *ngh* ees > *yng*).

Ülesanne 16: kõmri

Tõlgi kõmri keelde!

Ma loen, et ta läheb.
Ta usub, et ma jooksen.
Te teate, et te usute.
Ma tean, et te ütlete.
Ma usun, et ta loeb.
Ta teab, et ma lähen.

Dw i'n darllen ei fod e'n mynd.
Mae e'n credu fy mod i'n rhedeg.
Dych chi'n gwybod eich bod chi'n credu.
Dw i'n gwybod eich bod chi'n dweud.
Dw i'n credu ei fod e'n darllen.
Mae e'n gwybod fy mod i'n mynd.

Oleviku väljendamiseks kasutatakse kõmri keeles konstruktsiooni: tegusõna *olema* + asesõna + *yn* + põhitegusõna, umbes nagu eesti keeles öeldaks 'ma olen tegemas', lauseosa 'ma tean' on järelikult 'olen ma teadmas': *dw i yn gwybod*, eessõna *yn* täishäälik kaob teise täishääliku järel ära.

Kõrvallause 'et...' moodustatakse järgmiselt: omastav asesõna + *olema* + asesõna + *yn* + põhitegusõna, nt *fy fod i yn rhedeg*, eesti keeles sõna-sõnalt 'minu olemist mina jooksmas'.

Põhimõtteliselt saab ülesannet lahendada ka lihtsamalt, kui oletada, et nt *fy mod i'n* tähendab 'et mina', *ei fod e'n* 'et tema' jne.

Ülesanne 17: kreeka

Moodusta järgmiste verbide aoristivorm!

anávo	'süütama'	ánapsa
apantó	'vastama'	apántisa
dialégo	'valima'	diáleksa
filágo	'valvama'	filaksa
klíno	'kalduma'	éklina
kóvo	'lõikama'	ékopsa
ksipnó	'ärkama'	éksipna
niótho	'tundma'	éniosa
pávo	'katkestama'	épapsa
perpató	'jalutama'	perpátisa
taksidévo	'reisima'	taksídepsa

Aoristi (mineviku) moodustamiseks asendatakse oleviku lõpp *-o* lõpuga *-sa*. Kui olevikus on lõpp rõhuline (*-ó*), on aoristis lõpp *-isa*. Kui olevikuvormis on rõhk mõnel muul silbil, on lõpp ainult *-sa*. Mõnede kaashäälikute puhul võib selle lõpu *-s-* kas kaduda või muutuda:

- *th + s > s*
- *v + s > ps*
- *g + s > ks*
- *n + s > n*
- *r + s > r*

Rõhk liigub aoristi vormides tagant kolmandale silbile. Kui seda silpi ei ole (kahesilbilise tegusõna puhul), lisandub rõhu kandmiseks sõna ette täishäälik *e*.

Ülesanne 18: itaalia

1. Tõlgi eesti keelde!

la rivista interessante
la ragazza italiana
la maglia viola
lo studente spagnolo

huvitav ajakiri
itaalia tüdruk
lilla särk
hispaania meesüliõpilane

2. Tõlgi itaalia keelde!

pruunid sallid
hispaania naisüliõpilased
huvitavad raamatud
itaalia poisid

le sciarpe marroni
le studente spagnole
i libri interessanti
i ragazzi italiani

Naissoost nimisõnade ees on itaalia keeles tavaliselt määrava artiklina ainsuses *la*, mitmuses *le*. Naissoost nimisõnade lõpuvokaaliks on ainsuses *a*, mitmuses *e*.

Omadussõnade lõpus on ainsuses *a* või *e*, mitmuses vastavalt *e* ja *i*. Meessoost nimisõnade ees on tavaliselt määrava artiklina *il*, mitmuses aga *i*. Üheks erandiks on sõnad, mis algavad *s-*iga algava konsonantühendiga või *z-*ga. Nende sõnade puhul on määravaks artikliks ainsuses *lo*, mitmuses *gli*. Meessoost nimi- ja omadussõnade lõpus on ainsuses *o* või *e*, mitmuses *i*.

Ülesanne 19: itaalia

1. Tõlgi eesti keelde!

Il viaggiatore caro compra i treni belli.

Armas reisija ostab ilusaid ronge.

2. Tõlgi itaalia keelde!

Uudishimulikud sekretärid soovivad
oodata sümpaatseid reisijaid.

Väike maja ootab ilusaid tüdrukuid.

Napoli rong jõuab Roomasse.

Ilusad professorid ei armasta väikest
poissi

Elame Genovas.

Le segretarie curiose desiderano
aspettare i viaggiatori simpatici.

La casa piccola aspetta le ragazze
belle.

Il treno da Napoli arriva a Roma.

I professori belli non amano il
ragazzo piccolo.

Abitiamo a Genova.

Sõnade järjekord itaalia keele lauses on üsna sarnane eesti keele omaga, erinevuseks on vaid see, et omadussõna järgneb nimisõnale. Artikli kasutuse kohta vt ül 18 seletust.

Tegusõnade puhul tuleb eristada infinitiivi, mille tunnuseks on (enamasti) *-are*, ja kuut pöördelõppu, millest üleandes esinevad kolm: ainsuse 3. pööre *-a*, mitmuse 1. pööre *-iamo* ja mitmuse 3. pööre *-ano*. Kui lauses on aluseks lihtsalt asesõna, siis seda ei kasutatagi, vaid see selgub tegusõna pöördelõpust (nagu mõnikord eesti keeleski).

Kohanimedele puhul kasutatakse eessõna *a* nii küsimuste *kus?* kui *kuhu?* puhul, *da* vastab seestütlevale ehk küsimusele *kust?*

Ülesanne 20: hispaania

1. Tõlgi hispaania keelde!

Kus on (asub) sinu sõber?

Millal lõpeb kool?

Tulen siis, kui lõpeb öö.

Missugune on öö?

¿Dónde está tu amigo?

¿Cuándo acaba la escuela?

Vengo cuando acaba la noche.

¿Cómo es la noche?

2. Tõlgi eesti keelde!

cuándo

como

donde

cuando

dónde

cómo

millal?

nagu

seal kus

siis kui

kus?

missugune?

Hispaania keeles eristatakse küsisõnad sama kirja-pildiga siduvatest sõnadest, kasutades aktsendimärki (').

Ülesanne 21: hispaania

1. Tõlgi hispaania keelde!

Minu banaanid on minu aedades.

Meie vanemad on lohutamatud
(*desolados*).

Minu majad on rohelised.

Tartus on kurke.

José ja Pedro on külma saanud
(*resfriados*).

Mis plátanos están en mis jardines.

Nuestros padres están desolados.

Mis casas son verdes.

En Tartu hay pepinos.

José y Pedro están resfriados.

2. Tõlgi eesti keelde!

Minu pepinos son verdes.

Sus jardines están en Tallinn.

En sus libros hay muchos plátanos.

Miguel y Juan están locos.

Sus naranjas están verdes.

Minu kurgid on rohelised.

Nende aiad on Tallinnas.

Nende raamatutes on palju banaane.

Miguel ja Juan on pöörased.

Nende apelsinid on toored.

Ülesande lahendamisel tuleb pöörata tähelepanu järgmistele tegusõnadele: *estar* 'olema, viibima, asuma' viitab mittepüsivale olemisele, hetkeseisule (või ajutisele omadusele vms) – ülesandes esineb mitmuse 3. isikus *están*. Seevastu *ser* 'olema, eksisteerima' viitab püsiva iseloomuga olemisele (omadusele vms, mis on olemuslik) – ülesandes esineb mitmuse 3. isikus *son*. Võrdle näiteks kaht lauset: *Sus naranjas están verdes* 'Tema apelsinid on rohelised ehk toored' (apelsinide küpsedes nende värvus muutub); *Sus naranjas son verdes* 'Tema apelsinid on rohelised' (apelsinid jäävad ka küpsenuna rohelisteks). Ülesandes esitatud kolmas tegusõna on saanud tõlkeks 'on' – *hay* (oleviku ainsuse 3. pööre tegusõnast *haber*, kasutatakse impersonaalselt).

Ülesanne 22: hispaania

Tõlgi hispaania keelde!

Minu vend ostab endale apelsine.

Minu õele meeldivad raamatud.

Minu vend ostab endale palli.

Minu õele meeldib mängida.

Minu vend on seikleja.

Minu isa ostab endale raamatuid.

Mi hermano se compra naranjas.

A mi hermana le gustan libros.

Mi hermano se compra una pelota.

A mi hermana le gusta jugar.

Mi hermano es un hombre de
aventura.

Mi padre se compra libros.

Hispaania keeles kasutatakse verbi 'meeldima' juurde kuuluvale isikut väljendavale nimisõnale tagasiviitamiseks rõhuta asesõna (ülesandes *me, le, nt a mi me* 'minule', *a mi hermana le* 'minu õele talle').

Ülesannet lahendades tuleks panna tähele ka enesekohast asesõna *se* 'endale' ning tegusõna *gustar* 'meeldima' vorme *gusta* 'meeldib' (ainsusliku nimisõna või da-tegevusnimega), *gustan* 'meeldivad' (mitmusliku nimisõnaga).

Nimisõnadel on hispaania keeles grammatiline sugu: meessoost sõnad on üldiselt *o*-lõpulised, naissoost sõnad *a*-lõpulised (mitmuses liitub mõlemal juhul *-s*).

Omastava käände näitamiseks kasutatakse eessõna *de*, nt *hombre de avendura* 'seikleja' (otsetõlkes 'seikluse mees').

Ülesanne 23: itaalia, hispaania, prantsuse

Missugused konsonantide *g* ja *c* hääldamise reeglid leiad näitsõnade põhjal? Missugused sarnasused ja erinevused on nende häälikute hääldamises nende kolme keele puhul?

Itaalia keeles hääldub *g* vokaalide *u, o* (tagavokaalide, ilmselt ka *a*) ees *g*-na, vokaalide *e, i* (eesvokaalide) ees *dž*-na; *c* hääldub vokaalide *u, a* (ilmselt ka *o*) ees *k*-na, vokaalide *e, i* ees *tš*-na.

Hispaania keeles hääldub *g* vokaalide *u, o, a* ees *g*-na, vokaalide *e, i* ees *h*-na; *c* hääldub vokaalide *u, o, a* ees *k*-na, vokaalide *e, i* ees *s*-ina.

Prantsuse keeles hääldub *g* vokaalide *u, o* (ilmselt ka *a*) ees *g*-na, vokaalide *e, y* (ilmselt ka *i*) ees *ž*-na; *c* hääldub vokaalide *u, œu* (ilmselt ka *o, a*) ees *k*-na, vokaalide *e, i* (ilmselt ka *y*) ees *s*-ina.

Sarnasus keelte vahel on see, et vokaali laad mõjutab konsonantide *g* ja *c* hääldust, kuid erineval moel.

Kuidas häälduvad järgmiste sõnade alguskonsonandid?

Itaalia keel: gelato [dž], gatto [g], casa [k], gialla [dž], certo [tš], gonna [g].

Hispaania keel: cinse [s], gallo [g], girar [h], cosa [k], genio [h], calor [k].

Prantsuse keel: garçon [g], coq [k], cyclisme [s], girafe [ž], centre [s], genie [ž].

Ülesanne 24: romaani keeled

1. Täida tabel lõpuni!

ladina keel	itaalia keel	hispaania keel
ālium	aglio	ajo
āmīcam	amica	amiga
ānnum	anno	año
bōnum	buono	bueno
cābāllum	cavallo	caballo
cāpūm	capo	cabo
cēlum	cielo	cielo

fābam	fava	haba
fērrum	ferro	hierro
ficum	fico	higo
filium	figlio	hijo
fōcum	fuoco	fuego
fōrtem	forte	fuerte
nōvum	nuovo	nuevo
pācem	pace	paz
pēdem	pie	pie
pilum	pelo	pelo
pōrtam	porta	puerta
scōpam	scopa	escoba
scriptus	scritto	escrito
sēptem	sette	siete
siccum	secco	seco
sōmnum	sonno	sueño
spērō	spero	espero
stātus	stato	estado
tērram	terra	tierra
vītam	vita	vida
vōcem	voce	voz

2. Seleta ülesande andmete põhjal, millised häälikumuutused on itaalia ja hispaania keeles toimunud.

Ladinakeelsete sõnade laenamisel toimunud muutused võib tinglikult jaotada kolme gruppi: lõpumuutused (või lõpukaod), vokaalimuutused ja konsonandimuutused.

Lõpumuutused on itaalia ja hispaania keelel enamikus samad:

am > *a*

um > *o*

us > *o*

Lõpp *-em* on itaalia keeles süstemaatiliselt muutunud *e*-ks ja hispaania keeles võib seda asendada *e* või toimuda lõpukadu (kui *em*-ile eelneb *c*, asendub lõpp *z*-ga, kui *em*-ile eelneb *d*, toimub täielik lõpukadu, mida võib tähistada sümboliga \emptyset).

Vokaalimuutused on itaalia ja hispaania keeles samad lühikese tüvihääliku ja lahtise tüvisilbi puhul (täishäälikuga lõppev silp):

i > *e*

e > *ie*

o > *uo*

Ladina monoftongid (üksiktäishäälikud) *e* ja *o* muutuvad itaalia ja hispaania keeles diftongideks (kaksiktäishäälikuteks).

Kinnistes (kaashäälikuga lõppevates) silpides on ladina monoftongid diftongeerunud ainult hispaania keeles:

e > *ie*

o > *ue*

Itaalia keeles on ladina laenude kinniste silpide *e* ja *o* säilinud.

Konsonandimuutused on väga mitmekesised. Kaashäälikuühendid *pt* ja *mn* on itaalia keeles assimileerunud (sarnastunud, kokku sulanud). Hispaania keeles on *tt* nõrgenenud *t*-ks ja *nn* muutunud *ñ*-iks. Itaalia keeles samaks jäänud ühendite *sc*, *sp*, *st* ette lisandub hispaania keeles vokaal *e*. Üksiksulghäälikud *c*, *p*, *t* jäävad itaalia keeles samaks, hispaania keeles aga muutuvad vokaalide vahel helilisteks: *g*, *b*, *d*. Ladina ja itaalia keele *f* muutub hispaania keeles *h*-ks, ladina *b* asendub itaalia keeles *v*-ga.

Vokaale ja konsonante hõlmavate muutuste hulka kuuluvad juba varem mainitud lõpuasendused:

cem > *ce* > *z*,

dem > *de* > \emptyset ,

ning tüveteisendus *li* > *gli* – *j*.

Ülevaatlikumalt on võimalikud muutused esitatud tabelis.

	ladina	itaalia	hispaania
Lõpumuutused			
	am	a	a
	um	o	o
	em	e	e (v.a cem > z, dem > \emptyset)
	us	o	o
Vokaalimuutused			
(lüh. häälikud)	i	e	e
lahtine silp	e	ie	ie
	o	uo	ue
		monoft – dift	monoft – dift
kinnine silp	e	e	ie
	o	o	ue monoft – dift
Konsonandimuutused			
	pt	tt	t
	mn	nn	ñ
		assimi- lats.	
	sc, sp, st	sc, sp, st	esc, esp, est
	c, p, t	c, p, t	g, b, d (ainult vokaalide vahel)
	cc	cc	c
	d	d	\emptyset
	f	f	h
	b	v	b
Muud muutused			
	cem	ce	z
	dem	de	\emptyset
	li	gli	j

Ülesanne 25* *: vanainglise

Ladinakeelseid sõnu ja vanainglise laene kõrvutades saab eristada ladina ja skandiinaavia laene. Ladina laenude jaotamisel vanemateks ning uuemateks tuleks juhinduda kaalutlusest, et vanemad ladina laenud on ilmselt rohkem muutunud, hilisemad on võetud üle ladinapärasemal kujul.

Võib täheldada, et ladinakeelsete sõnade lõpud on laenamisel lühenenud. Küll aga on sõnade hulk liiga väike ja erinev, et lühenemise seaduspära leida.

1. Jaota vanainglise laensõnad kolme gruppi nende päritolu järgi!

a. Vanad ladina laenud: sealtian, çearcern, tæfl, çæster, sealm, læfel.

b. Uued ladina laenud: carte, castel, alter, martyr, sanct, fals.

c. Skandinaavia laenud: Þeonestmen, lið, ütлага, fēolaga, wīcing, lagu, genge.

2. Mis erinevus on varasematel ja hilisematel ladina laenudel?

Vanemates ladina laenudes on esimese silbi *a* muutunud kas *æ*-ks või *ea*-ks. Ülesande piiratud materjali põhjal ei saa otse öelda, mis tingimusel. (See muutus toimus vanainglise keele häälikumustrite kohaselt, olenevalt sellest, kas silbil oli ladina keeles pearõhk või sai ta selle alles laenamise käigus).

Uuemates laenudes jääb *a* samaks igas positsioonis ega allu vanainglise keele muutustele. Vanemates laenudes on *b* muutunud *f*-iks. Sõna alguse *c* on vanades laenudes *ç* (seda hääldati kui *ch*-d tänapäeva inglise keeles, nt *child*).

Ülesanne 26: rootsi

Kirjuta järgmiste rootsi nimisõnade mitmuse määramata vorm!

ainsuse määramata vorm	mitmuse määramata vorm	tähendus
ett arbete	arbeten	töö
en avdelning	avdelningar	osakond
en bil	bilar	auto
ett brev	brev	kiri
en bulle	bullar	saiake
ett bär	bär	mari
en dag	dagar	päev
en deltagare	deltagare	osavõtja
en fisk	fiskar	kala
en flicka	flickor	tüdruk
en forskare	forskare	teadlane
ett frimärke	frimärken	mark
en gurka	gurkor	kurk
ett hus	hus	maja
en kasse	kassar	kott

en knapp	knoppar	pung
en kudde	kuddar	padi
en lampa	lampor	lamp
en lärare	lärare	õpetaja
en pojke	pojkar	poiss
ett rum	rum	ruum
en skola	skolor	kool
en stol	stolar	tool
ett ställe	ställen	koht
en säng	sängar	woodi
ett universitet	universitet	ülikool
en vandrare	vandrare	matkaja
ett äpple	äpplen	õun
en önskning	önskningsar	soov
en övning	övningar	harjutus

Rootsi keeles on nimisõnadel kaks grammatilist sugu: *utrum* ehk üldsugu (siia kuuluvad nn *en*-sõnad) ning *neutrum* ehk kesksugu (siia kuuluvad nn *ett*-sõnad). Mitmuse moodustamine sõltub sõna soost ning vormist. Ülesandes tuli leida nii üld- kui kesksoo ainsuse määramata vormis olevate sõnade mitmuse määramata vormid.

Määramata *en*-sõnad:

- tüvele liitub mitmuses *-ar*, kui sõna on ühesilbiline (nt *en knapp* : *knoppar*), kahesilbiline *e*-lõpuline (*e* kaob, nt *en bulle* : *bullar*) või *ing*-lõpuline (nt *en övning* : *övningar*);
- tüvele liitub *-or*, kui sõna on *a*-lõpuline (*a* kaob, nt *en gurka* : *gurkor*);
- tüvele ei liitu midagi, kui sõna on *are*-lõpuline (nt *en vandrare* : *vandrare*).

Määramata *ett*-sõnad:

- tüvele liitub mitmuses *-n*, kui sõna lõpeb vokaaliga (nt *ett arbete* : *arbeten*);
- tüvele ei liitu midagi, kui sõna lõpeb konsonandiga (nt *ett hus* : *hus*).

Soovi korral võib lisaks vaadata ka järgmise ülesande lahendust, millest selgub rohkem detaile.

Ülesanne 27: rootsi

Tolgi rootsi keelde!

suur lill

kallid ajalehed

rõõmsad tüdrukud

ilus laps

suur muuseum

kallid klaverid

en stor blomma

dyra tidningar

glada flickor

ett vackert barn

ett stort museum

dyra pianon

Rootsi keeles on nimisõnadel kaks grammatilist sugu: *utrum* ehk üldsugu (siia kuuluvad nn *en*-sõnad) ning *neutrum* ehk kesksugu (siia kuuluvad nn *ett*-sõnad).

en-sõnad:

- nimisõna tüvele liitub mitmuses *-ar*, kui sõna on *ing*-lõpuline (nt *en tidning* : *tidningar*);
- nimisõna tüvele liitub mitmuses *-or*, kui sõna on *a*-lõpuline (nt *en blomma* : *blommor*);
- omadussõna on ainsuses lõputa (nt *en dyr tidning*);
- mitmuses on omadussõna lõpp *-a* (nt *stor* : *stora*), *er-* ja *al*-lõpuliste omadussõnade korral kaob vokaal mitmuse lõpu lisandudes (nt *vacker* : *vackra*, *gamal* : *gamla*).

ett-sõnad:

- nimisõna tüvele liitub mitmuses *-n*, kui sõna lõpeb vokaaliga (nt *ett äpple* : *äpplen*);
- nimisõna vorm jääb mitmuses samaks nagu ainsuses, kui sõna on ühesilbiline (nt *ett hus* : *hus*);
- *um*-lõpulise nimisõna lõpp on mitmuses *-er* (nt *ett gymnasium* : *gymnasier*);
- ainsuses on omadussõna tunnus *-t* (vrd *en dyr tidning*, *ett dyrt piano*), *d*-le liitudes toimub assimilatsioon (nt *en röd blomma*, *ett rött hus*);
- mitmuses on omadussõna lõpp sama mis *en*-sõnadel (nt *stort* : *stora*).

Ülesanne 28: saksa

Kirjuta järgmiste sõnade artiklid!

die Rücksprache

der Mai

die Rahmenvereinbarung

die Aufmerksamkeit

die Aster

der Produzent

das Gesetz

das Aufsagen

die Ärztin

die Frau

der Morgen

die Gesprächs-Therapie

der Millionär

die Riesenseerose

die Gesellschaft

das Konsistorium

Saksa keeles on nimisõna sugu võimalik määrata sõna sisulise kuuluvuse ja tuletuslõppude järgi.

- Kõik meessoost olendid on meessugu ja naissoost olendid naissugu. Seega *die Frau* 'naine' (vrd *der Mann* 'mees'). Meessoost on ka kõik aastaajad, päevaajad ja kuud, järelikult *der Mai* 'mai' (vrd *der Winter* 'talv') ja *der Morgen* 'hommik' (vrd *der Abend* 'õhtu'). Naissoost on suurem osa lillede nimetustest, seega *die Aster* 'aster' ja *die Seerose* 'vesiroos' (vrd *die Nelke* 'nelk').
- *in-*, *e-*, *ie-*, *ung-*, *heit-*, *keit-* lõpulised sõnad on naissoost, *er-*, *är-*, *ant-*, *ent-* lõpulised sõnad meessoost ning *um-*, *ium-* lõpulised sõnad keskssoost. *ge-*eesliitega sõnad on samuti keskssoost, nt *das Gesetz* 'seadus' (vrd *das Gemälde* 'maal').
- Verbist tuletatud nimisõnad on keskssoost (*lesen* 'lugema' → *das Lesen* 'lugemine'), järelikult *das Aufsaen* 'ülesütlemine'.

Ülesanne 29: hollandi

Tõlgi hollandi keelde!

Anna on minu sekretär.

Anna is mijn secretaresse.

Tema emal on lehm.

Haar moeder heeft een koe.

Minu vend kuulab oma poega.

Mijn broer luistert naar zijn zoon.

Tema (*mask.*) naabritel on uus lennuk.

Zijn buren hebben nieuwe vliegtuig.

Hans ei ole veel lehma leidnud.

Hans heeft nog geen koeien gevonden.

Sinu väike õeke sõidab nende

Jouw kleine zusje rijdt op hun fiets.

jalgrattaga.

Ülesannet lahendades tuleks panna tähele järgmisi possessiivpronoomeneid ehk omastavaid asesõnu: *mijn* 'minu', *jouw* 'sinu', *zijn* 'tema (*mask.*)' (see langeb kirjapildilt kokku *olema*-verbi mitmuse kolmanda pöördega esimeses näitelauses), *haar* 'tema (*fem.*)', *hun* 'nende'. Lauselõpuline possessiivpronoomen on teistsugune: *van hem* 'tema oma'. Possessiivpronoomenite vorm ei sõltu soost, v.a ainsuse kolmanda isiku puhul, kus need väljendavad omaja sugu, vrd *zijn* 'tema (*mask.*)', *haar* 'tema (*fem.*)'. Tähelepanu tuleks pöörata ka tegusõnale *omama*, mida kasutatakse nii omamisverbina kui mineviku väljendamiseks (ülesandes esineb see järgmistes vormides: *heeft* (ainsuse 3. isik), *hebben* (mitmuse 3. isik)).

Ülesanne 30: sorbi

Moodusta järgmistest sõnadest mitmus!

pjekar

pjekarjo

'pagar'

syn

synojo

'poeg'

holca

holcy

'tüdruk'

kral

kraljo

'kuningas'

hat

haty

'tiik'

zbožo

zboža

'õnn'

słowjeso

słowjesa

'teguasõna'

law

lawjo

'lövi'

Meessoost elusolendeid (siin 'pagar', 'poeg', 'kuningas' ja 'lövi') tähistavate sõnade mitmuse vorm moodustatakse mitmuse lõpu *-ojo* lisamise teel. Kui nimisõna ainsuse vormi lõpus on *l* või *r*, kaob mitmuse lõpu esimene *o* ära.

Kui ainsuse vorm lõpeb *o*-ga, on mitmuses *-a*.

Kui ainsuse vorm lõpeb *a*-ga, on mitmuses *-y*. Kui eelnev kaashäälik on *k*, kirjutatakse *y* asemele *i*.

Muude sõnade mitmuse lõpuks on *-y*.

Ülesanne 31: malta

1. Kirjuta järgmiste sõnade määratud vormid!

Määramata	Määratud	Täendus
[lapis]	[illapis]	'pliiats'
[zift]	[izzift]	'helikõrgus'
[abt]	[labt]	'kaenlaauk'
[belt]	[ilbelt]	'linn'
[tiin]	[ittiin]	'viigimari'
[isbah]	[lisbah]	'ilusaim'
[nemel]	[innemel]	'sipelgad'
[mera]	[ilmera]	'peegel'

2. Sõnasta reeglid määratud vormi markeri lisamise kohta!

1. Vokaaliga algavale määramata vormile lisandub algusesse määratud vormi prefiks *l-*, nt *l + abt*, *l + isbah*.
2. Kui määramata vorm algab konsonandiga, siis üldjuhul lisandub sõna algusesse määratud vormi prefiks *il-*. Nt *il + fellus*, *il + mera*, *il + belt*, *il + hitan*, *il + kelb*.
3. Kui aga määramata vormi alguskonsonant hääldatakse nii, et keel puudutab suulage suuõõne eesosas, siis sarnastub prefiksi konsonant sõna alguskonsonandiga. Nt *il + rahal = irrahal*, *il + nemel = innemel*, *il + shab = isshab*, *il + zift = izzift* (*s* ja *z* häälduvad samas kohas, kuid üks on helitu, teine heliline), *il + daar = iddaar*, *il + tiin = ittiin* (ka *d* ja *t* häälduvad samas kohas, kuid üks on heliline, teine helitu).

Ülesanne 32: baski

1. Mida saab väljendada *ra* abil?

ra, millele võivad sõnas järgneda ka mingisugused muud tunnused, näiteks *ntz*, väljendab näitelausetes suunda, ruumilist ja ajalist lõpp-punkti ning tegevuse eesmärki. Nende tähenduste puhul on tegemist tähenduste polüsemiaga.

2. Too välja kõik näitelausetest selguvad tähendused, sealhulgas piirangud.

ra tähendusteks on:

1) füüsiline suund, nt laused 1, 2;

2) ajaline suund, aja lõpp (üksnes siis, kui lauses kasutatakse ka ajalist alguspunkti), nt laused 3, 8;

3) eesmärk, tegevuse suund, nt laused 5, 9.

ra kasutamisel kehtivad piirangud:

1) kui ajalist alguspunkti pole märgitud, siis ei kasutata *ra*-d, vaid abisõna *arte* ('vahel').

2) kui sihtpunkt on asesõnaline ja tähistab elusolendit, *ra*-d ei kasutata.

Ülesanne 33: khmeeri

Täida tühjad read puuduvate arvsõnadega (s.t nende hääldusega)!

Kunagi oli khmeeri keeles viiendsüsteem, mis kajastub ikka veel numbreid 6–9 tähistavates arvsõnades (nt 8 – *pram bei* 'viis kolm').

number	arvsõna (hääldus)	lahtikirjutus
1	muoy	üks
3	bei	kolm (vt 13)
4	buon	neli (vt 900 ja 8)
5	pram	viis (vt 8 ja 900)
8	<i>pram bei</i>	viis kolm
9	pram buon	(vt 900)
10	<i>dop</i>	kümme
11	dop muoy	kümme üks (vt 13 ja 1)
13	<i>dop bei</i>	kümme kolm
18	dop pram bei	kümme viis kolm (vt 13 ja 8)
100	muoy roy	üks sada (vt 101 ja 1000)
101	<i>muoy roy muoy</i>	üks sada üks
900	<i>pram buon roy</i>	viis neli sada
1000	<i>muoy ponn</i>	üks tuhat

Ülesanne 34: belau

Tõlgi belau keelde!

6 dollarit

3 inimest

4 ööd

2 naist

5 koera

klelolem əl kluk

tede əl sensei

eoə əl kləbəse

teru əl babıl

kleim əl bilis

Belau keeles nagu mitmes muuski austroneesia keeles liidetakse arvsõnadele klassifikaatoriteks olevad tunnused. Klassifikaatori põhiülesanne on näidata, millisesse tähenduslikku klassi sõna kuulub. Põhiliselt on loendamisel kasutusel kolm sõna-klassi: ajähikute puhul liidetakse arvsõnale prefiks *e-*, inimeste loendamisel kasutatakse arvsõna ees prefiksit *te-* ning loomade ja elutute asjade puhul vastavalt kontekstile *kl-*, *kle-*, *kle-*. Lisaks pannakse arvsõna ja nimisõna vahele nn modifitseerija *el*, mis seob neid kahte omavahel.

Ülesanne 35: seimat

Fraaside tähendused olid toodud suvalises järjekorras. Omavahel kuuluvad kokku järgmised fraasid ja tähendused:

tehu ing	üks maja
tok sinen	üks koer
tel seilon	üks inimene
huok sinen	kaks koera
huhua seilon	kaks inimest
toluhu ing	kolm maja
toluok sinen	kolm koera

Täida lüngad!

$8 \times 2 = 16$	tepanim toluhu \times huohu = tolupanim tehu
$10 + 7 = 17$	huopanim + tepanim huohu = toluupanim huohu
$52 + 21 = 73$	seilon huhua huopanim huohu + seilon tel tehu = seilon tolu huopanim toluhu
$11 + 12 = 23$	huopanim tehu + huopanim huohu = seilon tel toluhu
$40 + 60 = 100$	seilon huhua + seilon tolu = seilon tepanim

Seimati keele grammatikas on veel uurijatele palju ebaselget. Seimati keele nimisõnad jagunevad vähemalt 16 klassi (inimesed, loomad, taimed, elutud asjad, kehaosad jne). Numbreid 1–4 tähistavate arvsõnade täpne kuju oleneb sellest, millisesse klassi kuuluva nimisõnaga koos neid kasutada, nt *ok*-lõpulised vormid on kasutusel koos loomi tähistavate sõnadega.

Nagu paljudes teisteski paapua keeltes, on number 5 tähistav sõna *tepanim* tuletatud sõnast, mis tähendab 'käsi': *tepanim* 'üks käsi', *huopanim* 'kaks kätt', *tolupanim* (uuemas keeles *tolupa*) 'kolm kätt'.

Numbrit 20 märgib sama sõna mis tähendab 'inimest' (jällegi neis keeltes üpris tavaline). Kuna koos sõnadega *inimene*, *naine*, *poiss* jne kasutatakse teistsuguseid arvsõnade vorme kui koos elutuid asju tähistavate sõnadega, ongi 20 *seilon tel* (mitte *seilon tehu*), 40 *seilon huhua* (mitte *seilon huohu*), 60 *seilon tolu* (mitte *seilon toluhu*). Igal pool mujal kui sõna *seilon* järel tuleb selles ülesandes kasutada numbrite 1–4 puhul *hu*-lõpulisi vorme, sest arvudele siin nimisõnu ei järgne.

Seimati keele arvustusüsteem on viiendsüsteemi sisaldav kahekümnendsüsteem, s.t suuremad arvud moodustatakse järgmiselt:

- 6 5 + 1
- 7 5 + 2
- 10 2 × 5
- 11 2 × 5 + 1
- 15 3 × 5
- 16 3 × 5 + 1
- 20 20 × 1
- 21 20 × 1 + 1
- 30 20 × 1 + 2 × 5
- 40 20 × 2
- 50 20 × 2 + 2 × 5

Seimati keele ja grammatika kohta täpsemalt:

http://www.sil.org/pacific/png/pubs/0000018/Seimat_Grammar_Essentials.pdf

Ülesanne 36: grööni

Täida tabelis tühjad lahtrid!

grööni keeles	eesti keeles	grööni keeles	eesti keeles
iga	küpsetusnõu	igavoq	küpsetama
imeq	vesi	imerpoq	vett jooma
kalleq	välk	kallerpoq	välku lööma
niu	jalg	niuvoq	maha astuma (nt sõidukist)
siku	jää	sikuvoq	külmuma, jäätuma
sianeq	kell, kellahelin	sianerpoq	helisema

Tähele tuleb panna paari häälikutega seotud üksikasja: 1) morfeemi *-poq* asemel on täishääliku järel *-voq*; 2) sõnalõpulise *-q* asemele ilmub teise kaashääliku ees *-r*.

Morfeemi *-poq* ülesandeks on muuta nimisõna tegusõnaks.

Ülesandest on hästi näha grööni keelele iseloomulik struktuur, kus selliseid väljendeid, mis meil eesti keeles koosnevad mitmest sõnast, saab öelda ainult ühte (mitmest osast kokku pandud) sõna kasutades. Hea lisanäide on *sikorsuarsiorpugut* 'me läheme läbi rüüsi jää', mille koostisosadeks on nimisõnatüvi *sikor-* 'jää' ning sellele järgnevad lõpud *-suar-* 'suur, paks', *-sior-* 'läbima', *-pu-* (kindel kõneviis) ja *-gut* (mitmuse 1. pööre).

Ülesanne 37: pärsia

1. Tõlgi eesti keelde!

mixaram
namixarad

ma olen ostmas
ta ei ole ostmas

2. Tõlgi farsi keelde!

ma ei ole ostmas
te võite osta

na-mi-xar-am
be-xar-id

Kõigepealt tuleb leida verbitüvi, see kordub kõikides vormides ja on *-xar-*. Tüvele järgneb pöördelõpp. Ülesande algingimustes on antud viis erinevat isikuvormi (*sa, ta, me, te, nad*) ja kuna esimesest tõlketa vormist *mixar-am* on näha, et see peab olema veel mingi eelmistest erinev pöördvorm (lõppu *-am* ju eespool polnud), tulebki oletada, et see kuues vorm on *mina*-vorm.

Tüvele eelnevad prefiksids *na-* (eitus), *mi-* (kestev tegevus) ja *be-* (tõenäosusmodaalsus, mida tõlkes on väljendatud verbiga *võima*).

3. Ülesanne ei lahene, kui isikusüsteemis on rohkem (või vähem) kui kuus eri vormi.

Nii oleks see näiteks keeltes, milles on eri vormid *tema* jaoks (vene *on, ona, ono*; inglise *he, she, it*). Maaailmas on palju keeli (näiteks lakota keel, vaata ülesannet 43), mis eristavad kahte *meie*-vormi, ühel juhul on see 'mina + sina (+ veel keegi)', teisel juhul 'mina + veel keegi (aga mitte sina)', ka nende puhul ei saaks seda ülesannet lahendada.

Ülesanne 38: malai

1. Täida lüngad!

tiga puluh lima biji benih	35	seemet
tujuh puluh buah rumah	70	maja
lima puluh dua batang pohon	52	puud

2. Tõlgi malai keelde!

seitsekümmend seitse mäge
kaksteist muna
üks kool
kolm naist

tujuh puluh tujuh buah gunung
dua belas biji telur
sebuah sekolah
tiga orang perempuan

Materjali põhjal võiksime järeldada, et malaikeelsed arvsõnad on järgmised:

satu / se- = 1; arvsõna *üks* (*se-*) kirjutatakse klassifitseeriva sõnaga kokku.
dua = 2
tiga = 3
lima = 5

enam = 6

tujuh = 7

sembilan = 9

sepuluh = 10

belas = teist-, nagu tejuh belas = seitseteist

Peale nimisõnade ja arvsõnade esineb neis sõnaühendites sõnu (klassifikaatoreid), mis markeerivad nimisõnaklasse. Ülesande andmete põhjal võime oletada, et esinevad järgmised sõnaklassid:

biji – midagi väikest ja ümmargust (kivi, seeme jne);

ekor – elusolendid, v.a inimene;

orang – inimene;

batang – silindrilise, pikliku kujuga esemed (puud, sigaret, sõrmed);

helai – lamedad õhukesed asjad (paber, puuleht jne);

buah – hoone või loodusnähtus (saar, mägi).

Klassifikaator järgneb arvsõnale ja eelneb nimisõnale.

Ülesanne 39: araabia, pärsia, malai

Leia tabelis puuduvad laensõnad!

Tabelis puudunud laenvormid on antud jämekirjas:

<i>araabia</i>	<i>pärsia</i>	<i>malai</i>	<i>tähendus</i>
badan	bædæn	badan	keha
sala:m	sælam	salam	rahu
ɕarb	zærb	darab	lööma
ða:hir	zaher	zahir	ilmne, nähtav
zama:n	zæman	zaman	aeg
hudhud	hodhod	hudhud	teat. lind
ħala:l	ħælal	ħalal	lubatav
θa:bit	sabet	sabit	konstantne
ʕuhr	zohr	zuhur	keskpäev
ħa:d.ir	hazer	hadir	praegune
baħθ	bæhs	bahas	vaidlus
di:n	din	din	religioon
ʃubħ	sobh	subuh	puhkehetk
ʃabr	sæbr	sabar	patsient
ða:t	zat	zat	vitamiin
dža:hil	džahel	džahil	ignorant
madžlis	mædžles	madžlis	assamblee
sihr	sehr	sihir	võlukunst
la:zim	lazem	lazim	tavaline

Olemasolevate andmete põhjal saab välja tuua järgmised häälikumuutused:

a) täishääliku muutused:

<i>araabia</i>	<i>pärsia</i>	<i>malai</i>
a	æ	a
a:	a	a
u	o	u
i:	i	i
i	e	i

b) kaashääliku muutused:

<i>araabia</i>	<i>pärsia</i>	<i>malai</i>
ḍ	z	d
ḏ	z	z
ḥ	h	h
θ	s	s
ḏ	z	z
ṣ	s	s

Järgmised sõnad on malai keeles kahesilbilised, aga araabia ning pärsia keeles ühesilbilised:

<i>araabia</i>	<i>pärsia</i>	<i>malai</i>
d.arb	zærb	darab
ḏuhr	zohr	zuhur
baḥθ	bæhs	bahas
s.ubḥ	sobh	subuh
s.abr	sæbr	sabar
sihr	sehr	sihir

Ülesanne 40: suahiili

Täida tulbas tühjad read!

Mida näitab eurooplase kell

6.59

7.00

7.01

7.07

7.10

12.12

13.17

15.49

16.06

17.10

17.44

18.00

Kuidas seda suahiili keeles öeldakse

saa moja kasoro dakika moja

saa moja kamili

saa moja na dakika moja

saa moja na dakika saba

saa moja na dakika kumi

saa sita na dakika kumi na mbili

saa saba na dakika kumi na saba

saa kumi kasoro dakika kumi na moja

saa kumi na dakika sita

saa kumi na moja na dakika kumi

saa kumi na mbili kasoro dakika kumi na sita

saa kumi na mbili kamili

Sõnad: *saa* 'kell', *kamili* 'täpselt', *na* 'ja', *kasoro* 'vähem', *dakika* 'minut'.

Suahiili aega arvestatakse päikesetõusust päikeseloojanguni, mitte keskööst keskööni, s.t kell 7 on esimene päevavalguse tund – *saa moja* (*moja* 'üks'); kell 8 on teine päevavalguse tund – *saa mbili* (*mbili* 'kaks') jne.

Allikas: http://research.yale.edu/cgi-bin/swahili/main.cgi?right_frame_src=http%3A//research.yale.edu/swahili/serve_pages/grammar/grammar.php
(7. peatükk "Telling Time")

Ülesanne 41: joruba

Tõlgi joruba keelde!

17	ètà díń lóguń	(3 lahutatud 20st)
84	ogòòrín ólé érin	(80le liidetud 4)
370	lógbòń díń nírínwó	(30 lahutatud 400st)
101	ogòòrun ólé kon	(100le liidetud 1)

Jorubakeelsete arvude väljendamisest on veel palju segast (vt nt Hurford 1975) ja kohati isegi ebaloogilist ning mitmeid arve saab väljendada mitut moodi. Põhiline rehkendamine käib siiski arvu 20 (*lóguń*) abil ($40 = 20 (x) 2$, s.t et *logójí* tuleb sõnade *lóguń* (20) ja *èjí* (2) ühendamisest; $80 = 20 (x) 4$, s.t *ogòòrín* saadakse sõnade *lóguń* ja *érin* (4) ühendamisest; $100 = 20 (x) 5$, s.t *ogòòrun* tuleb sõnade *lóguń* (20) ja *árùń* (5) ühendamisest jne). Ent on olemas ka eraldi sõnad, nt 30 (*lógbòń*) ja 300 (*òódún*) kohta. Liitarvud saadakse liitmise (*ólé*) või lahutamise (*díń*) teel, kusjuures "lahutatakse" (enamasti) sellises järjekorras, et väiksem arv võetakse suuremast maha (nt 17 on 3 lahutatud 20st).

Ülesanne 42: hiina

1. Tõlgi eesti keelde!

他的苹果 = tema õun

孩子喝的茶 = see, mida laps joob, on tee

2. Tõlgi hiina keelde!

Müüja müüb jalgrattaid.

õpetaja, kes sööb õuna

õpetaja auto

tee, mida laps joob

laps, kes joob teed

售貨員賣自行車

吃苹果的老师的

老师的汽車

孩子喝的茶

喝茶的孩子

Joo aeglaselt!

See, mida õpetaja sööb, on õun.

teemüüja

Tee, mida tema õpetaja joob,
on odav.

Jalgrattaid müües sööb
müüja õuna.

慢慢的喝!
老师吃的是苹果.
賣茶的

他的老师喝的茶便宜.

售貨員賣自行車的時候
吃蘋果.

Ülesandes antud lausetest võime järeldada, et sõnad hiina keeles ei muutu, vaid muutub nende asukoht lauses. Sõnajärg lauses on SVO.

Sõnavara:

老师 - õpetaja

吃 - sööma

苹果 - õun

孩子 - laps

喝 - jooma

茶 - tee

售貨員 - müüja

賣 - müüma

自行車 - jalgratas

他 - tema

是 - olema

慢慢 - aeglaselt

便宜 - odav

汽車 - auto

3. Mida tähendab 的?

的 võimaldab

(1) kasutada lauset, verbifraasi, omadussõna, nimisõna või asesõna teise sõna laiendina (nii nagu eesti keeles näiteks *des*-lauselühend või *kes/mis*-kõrvallause), näiteks:

õpetaja sööb õuna

老师吃苹果.

siis, kui õpetaja sööb õuna (s.t õuna süües)

老师吃苹果的

(2) teha verbi(fraasi)st või omadussõnast nimisõna (nagu eesti keeles näiteks *ja-tuletis: jooksmas – jooksjas*)

müüb jalgrattaid

賣自行車

jalgrattamüüja

賣自行車的

Ülesanne 43: lakota

1. Tõlgi eesti keelde!

škatapi	nemad mängivad
yapsičapi	teie hüppate
yagili	sina saabud siia

2. Verbi *thi* 'elama' vormid:

wathi	mina elan	ũthipi	mina ja tema elame
yathi	sina elad	yathipi	teie elate
thi	tema elab	thipi	nemad elavad
ũthi	mina ja sina elame		

Ülesandes esitatud andmete põhjal võime järeldata järgmist:

Ainsus	Mitmus		
1. isik	<i>wa-</i>	1. isik*	<i>ũ- -pi ũ-</i>
2. isik	<i>ya-</i>	2. isik	<i>ya- -pi</i>
3. isik	Ø	3. isik	<i>-pi</i>

Lakota verbivormistikus vastab eesti ja vene mitmuse esimesele isikule kaks eri vormi, sõltuvalt sellest, kas kuulaja (sina) kuulub 'meie' hulka või mitte. Kui 'meie' on tähenduses 'mina + sina', kuulub vorm tegelikult ainsuslike hulka (sest puudub mitmuslikele vormidele omane sufiks *-pi*). Ülesande materjali põhjal ei saa öelda, millist vormi kasutatakse juhtumil 'mina + sina + tema', võib siiski oletada, et mitmuslikku.

Eraldades isikulõpud, saame järgmised verbitüved:

hi 'saabuma', *gili* 'siia saabuma', *ci/čī* 'tahtma', *k'u* 'andma kellelegi', *?ũ* 'olema', *psiča* 'hüppama', *škata* 'mängima'.

3. Verbi pööramises on eesti keelest erinev näiteks see, et mõned morfeemid lisatakse tüve ette, mõned (mitmuse tunnus) tüve järele.

Ülesanne 44: wari

1. Tõlgi wari keelde!

Ma andsin kala mehele.

Mi' inon hwam tarama'

Ma lõin sind.

To' inem.

Sina andsid talle (*fem.*) kala.

Mi' mam hwam.

Wari keel on verbialguline keel, milles ei ole pronomeneid, vaid nende asemel tarvitatakse kliitikuid (nii nimetatakse tüvega kokku sulanud sõnu, mis ühel või teisel põhjusel ei ole klassifitseeritavad lõppudeks või tunnusteks). Selle ülesande lahendamiseks tuli leida järgmine kliitikute süsteem:

	Tegija	See, kellele tegevus on suunatud või kes midagi saab
1SG	ina	-pa'
2SG	ma	-em
3SG	na	-on (<i>mask.</i>) / -m (<i>fem.</i>)

Samas on näha, et kliitikud sulavad kokku, s.t *na + -on > non*, *na + -em > nem*, mille eeskujul tuli ise leida, et *ina + -on > inon*, *ina + -em > inem*, *ma + -em > mam*.

Ülesanne 45: tok pisin

Tõlgi need laused tok pisini keelde!

Me loeme.

Mipela rit.

Teie lapsed on suured.

Ol pikinini bilong yupela i bikpela.

Minu suur kass läheb tänavale.

Bikpela pusi bilong mi i go long rot.

Vana mees kirjutas raamatuid.

Lapun man i bin raitim ol buk.

Tüdruk mängib kitarri.

Pikinini meri i pilaim gita.

Tok pisini sõnavara on suures osas inglise keelest üle võetud, nt *man* 'mees', *buk* 'raamat'. Kuid *poiss* on *pikinini man* 'laps-mees'. *meri* 'naine' on tulnud isikunimest *Mary* ja tüdruk on *pikinini meri* 'laps-naine'.

Noomenite mitmuse märkimiseks lisatakse sõna ette *ol* (vrd ingl *all*): *pusi* 'kass', *ol pusi* 'kassid'. Asesõnade puhul märgib mitmust *-pela*: *mi* 'mina', *mipela* 'meie'. Eesõnu on kaks: *bilong* märgib omamist, *long* kõike muud.

Olevik on markeerimata, minevikku märgib *bin* (vrd ingl *been*). Kolmanda pöörde (*tema*, *nemad*) marker on *i*. Juhul kui lauses on sihtis, lisandub verbi lõppu *-(i)m* (tulnud inglise sõnast *him*).

Ülesanne 46: esperanto

1. Vii kokku esperanto- ja eestikeelsed tähendused!

kato	kass
avino	vanaema
kolera	vihane
fiereco	uhkus
cigaredo	sigar

2. Tõlgi esperanto keelde!

sigarikarp	cigaredujo
vanaisa	avo
kassipoeg	katido
uhke	fiera
viha	kolero

3. Seleta liidete tähendusi!

-o	nimisõna tunnus
-a	omadussõna tunnus
-ec(o)	moodustab omadussõnadest abstraktseid nimisõnu (asendab nimi- või omadussõna tunnuse)
-in(o)	näitab naissugu (asendab nimi- või omadussõna tunnuse)
-id(o)	väljendab järglast (asendab nimi- või omadussõna tunnuse)
-uj(o)	väljendab anuma tähendust (asendab nimi- või omadussõna tunnuse)

Ülesanne 47: esperanto

1. Tõlgi eesti keelde!

Õun on kollane.	Pomo estas flava.
Kas sina võtad õunad endaga kaasa?	Ĉu vi kunprenas pomoj?
See on minu uus sõber.	Tio estas mia nova amiko.

2. Tõlgi esperanto keelde!

Kollased autod ja punased jalgrattad sõidavad tänaval.	Flavaj aŭtoj kaj ruĝaj velocipedoj venturas en strato.
Kas see kollane korv on minu oma?	Ĉu tio flava korbo estas mia?
Minu sõber võtab selle uue ratta kaasa.	Mia amiko kunprenas tion novan velocipedon.

Kõikide nominatiivis ehk nimetavas käändes olevate nimisõnade lõpp on ainsuses -o (nt *amiko*, *pomo* jne), omadussõnade lõpp -a (nt *nova*, *flava*). Mitmuse tunnus on nii nimi- kui ka omadussõnadel -j (nt *flavaj aŭtoj*). Akusatiivi (sihitise käände) lõpp

on mõlemal *-n* (nt *flavan piron*). Täiendina kasutatav omadussõna asub nimisõna ees (nt *flavaj aútoj*). Kaasasolu või vahendit näitab eessõna *kun* (mis võib liituda ka prefiksi ehk eesliitena verbile), käändsõna vorm ei muutu (nt *kun ruğa velocipedo*).

Verbidel moodustatakse kõik oleviku kindla kõneviisi pöörded (sh ülesandes vajaminevad ainsuse teine ja kolmas pööre) lõpuga *-as* (nt *estas, veturas*), mis liitub tüvele ja asendab infinitiivi tunnuse *-i*. Käskiv kõneviis saadakse lõpuga *-u*, mis liitub samuti tüvele (nt *kunprenu*).

Isikulise asesõna algvorm on *i-lõpuline* (nt *ti*). Omastavat asesõna märgitakse lõpuga *-a*, mis liitub tüvele (nt *mi + a*). Näitav asesõna *tio* on nominatiivis nagu substantiividki algvormis, akusatiivis lisandub akusatiivi lõpp *-n* (nt *tion*).

Kohamäärusi antakse edasi kaassõnafraasidega, kus lokatiivust näitavad eessõnad. Käändsõna vorm ei muutu. Ülesandes kasutati eessõna *en* 'sees' (*en strato* 'tänaval', *en mia korbo* 'minu korvis').

Ülesanne 48: volapük

Kuidas kirjutatakse volapükis järgmised vormid?

- ma tõin – äblinob
- sa lühendad – brefükob
- ta (m) oli tänanud – idanom
- nad (n) olid – äbinofs
- meid lüüakse – paflapobs
- te olite visanud – ijedobs
- nad (m) on pannud – eseitoms
- mind tänati – pädanob
- sind oli saadetud – pisedol
- ta (n) on leidnud – etuvof

Volapüki keeles koosneb tegusõnavorm nii-öelda viiest lahtrist (mis võivad tühjaks jääda):

- 1) passiivi tunnus *p-* (puudub, kui on aktiivi vorm);
- 2) aega näitav eesliide: *ä-* lihtmineviku jaoks, *e-* täismineviku jaoks ning *i-* enneminerviku jaoks;
- 3) tegusõna tüvi;
- 4) pöördelõpp: 1. pööre *-ob*, 2. pööre *-ol*, 3. pööre (m) *-om*, 3. pööre (n) *-of*;
- 5) mitmuse tunnus *-s* (ainsuse puhul puudub).

Vorm *pätuvobs* 'meid leiti' on järelikult *p-ä-tuv-ob-s* (passiiv + lihtminevik + tüvi + 1. pööre + mitmus).

Ülesanne 49: sindarin

Moodusta sindarini keeles järgmiste sõnade mitmus!

annon – ennyn

cêf – cîf

erig – erig

fern – firn

lavan – levain

mallorn – mellyrn

orn – yrn

rach – raich

Sindarini keele mitmuse moodustamiseks muutuvad sõna täishäälikud järgmise malli kohaselt:

$a > ai$ (sõna viimases või ainukeses silbis)

$a > e$ (mujal)

$e > i$ (sõna esimeses silbis jääb e püsima)

$o > y$

$u > y$

Pikkadest vokaalidest \acute{e} ja \acute{a} tekivad vastavalt \acute{i} ja ai .

Ülesanne 50: kood

1. Koosta dekrüpteerimiskood!

Eesti Krüpt.

L M

A E

K R

N K

U A

M G

E Ö

R B

I U

Ä Ü

G K

V D

P H

S J

J S

O I

T V

D L

Ö Ö

+ asukohakääne

] minevik

[olevik
<	lähtekohakääne
>	sihtkohakääne
*	kaasaütlev kääne

2. Kirjuta järgmised laused selle koodi alusel!

Onu jalutab parki	Ika semavege[hebr>
Kala liigub vees	Reme muurage[dōju+
Ema tutvus isaga	Õge vavdage[uje*

Kuna eestikeelsed ja krüpteeritud laused on suvalises järjekorras, siis on kõigepealt vaja leida, missugune vastab millele. Näeme, et kolmel krüpteeritud lausel on keskmise sõna lõpus märk] ja kahel märk [. Kolmel eestikeelsel lausel on tegusõna minevikus, kahel olevikus. Seega tähistab märk] minevikku ja märk [olevikku.

Vaatamé olevikulauseid:

Laev ujub merel
Laps mängib nukuga
*Mehj güknuge[karr**
Meöd asage[göbu+

Esimese sõna põhjal võime eeldada, et eesti *L* võrdub krüpteeritud *M*-iga ja eesti *A*-le vastab krüpteerituna *E*, edaspidi tuleb välja, et iga täht võrdub mingi teise tähega ja grammatiline lõpp või tunnus mingi muu märgiga. Sellest, et krüpteeritud sõnad on pikemad kui eestikeelsed sõnad ja mõlema tegusõna lõpus on *ge*, saame teada, et krüpteerimisel lisandub grammatiline märk algvormidele (tegusõna puhul *ma*-infinitiivile, nimisõna puhul nimetavale käände). Esimene olevikulause vastab viimasele krüpteeritud lausele ja vastupidi.

Ülesanne 51: kood

Telefoninumbrikeel on range sõnajärjega keel. Järjestus võtab arvesse lause koostisosade semantilisi rolle: esimesel kohal on predikaat ehk öeldis, teisel kohal agent ehk tegija (kõige rohkem üks) ja lõpuks patsient ehk see, kellele tegevus on suunatud (samuti kuni üks). Eri komponendid on lauses eristatud sidekriipsuga ('-'). Kui mõni neist lausest puudub, tuleb seda tähistada sümboliga 0. Agendi ja patsiendi tähistaja juurde kuulub ka omadussõnaline täiend (kõige rohkem üks), mis järgneb agendile või patsiendile ja mille puudumist tuleb samuti tähistada sümboliga 0.

Kui tegevusi tähistavaid predikaate on lauses mitu, siis tegija (agent) on neil sama, aga patsient kuulub ainult ühe tegevuse juurde. Lauses, mis sisaldab sõnu *vaatama*, *kiirustama*, *kass* on ilmselt juttu sellest, et keegi *vaatab kassi kiirustades* (kass saab olla vaatamise, mitte kiirustamise patsiendiks). Kui mõlemad tegevused eeldaksid patsienti, oleks lause mitmene, sest poleks teada, mis tegevuse juurde patsient kuulub.

Sõnu väljendatakse TN-keeles numbrita (s.t ühekohaliste arvudega). Sõnavorm sõltub sõna asukohast lauses, nt *kass* saab olla nii 1 kui 3 sõltuvalt sellest, kas see on lauses agent (2. koht) või patsient (3. koht).

1. Sõnastik:

Sõna	Predikaat	Agent (2. koht)	Patsient (3. koht)	Täiend
1	sööma	kass	hiir	?
2	?	hiir	?	?
3	?	?	kass	suur
4	vaatama	?	?	väike
5	?	?	?	?
6	kiirustama	?	?	?

2. Tõlgi TN-keelde!

kass sööb – 1-10-00 (samuti võib õigeks pidada tõlget 1-10)

suur hiir kiirustab – 6-23-00 (samuti võib õigeks pidada tõlget 6-23)

3. Tõlgi eesti keelde!

1-03-04 – suur sööb väikest

46-00-34 – väikest kassi vaadatakse kiirustades

Ülesanne 52: laevade sidesüsteem

Leia, mida signaliseeritakse järgmise signaallippude sarjaga (inglise keeles)!

2 men overboard (Number-2-m-e-n-o-v-e-r-b-o-a-r-d)

Lippude ülesandes on kaks “konksu”:

- 1) signaliseerija teeb alguses vea ja tühistab alguse (H-E-M-Tühista);
- 2) tähti ja numbreid tähistavad samad kombinatsioonid, numbrimärki-
seks näidatakse enne kombinatsiooni “Number”. Näitest tuleb välja, et number
üks kattub märgiga A ja sealt võiks tuletada, et numbrimärk koos tähega B
võiks olla number kaks.

Ülesanne 53: eesti

1. Otsusta, kas järgmised laused on genereeritud nende reeglite abil või mitte.

Esitatud ümberkirjutusreeglite järgi ei ole genereeritud kolm esimest lauset:

- a. Need koerad ja mõned kassid söövad liha.
- b. Mõned elevantid söövad suuri pähkleid.
- c. Tiigrid hirmutavad antiloopseid.

2. Millised reeglid tuleb lisada, et genereerida ei-vastuse saanud lauseid?

Lausete a, b ja c genereerimiseks tuleb lisada järgmisi reegleid:

- a. $NP_{nom} > NP_{nom} CONJ NP_{nom}$
- b. $ADJ_{part} = suuri$
- c. $NP_{nom} > (DET_{nom}) N_{nom}$

3. Mida tähendavad järgmised sümbolid ümberkirjutusreeglites?

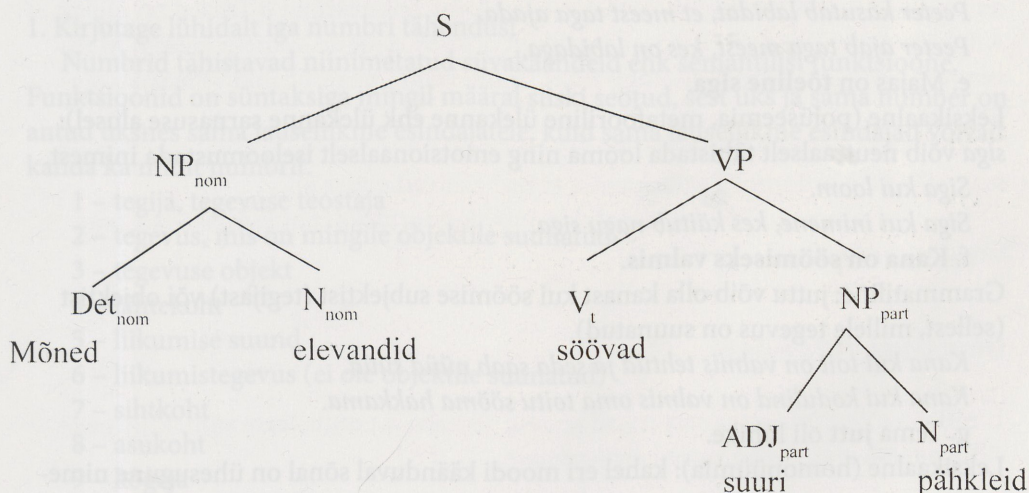
Sümbolid tähistavad mitmesuguseid reeglite üksikasju.

- Plussmärk $+$: plussmärgiga tähistatud funktsioon võib lauses esineda mitu korda järjest, nt $ADJ_{part}^+ N_{part} =$ *suurt karvast kaisukaru*.
- Sulud $()$: sulgudesse asetatud funktsioon on valikuline, nt $NP_{nom} > (DET_{nom}) N_{nom} =$ *mõned tiigid* või *tiigid*.
- Väike $_i$: tähistab intransitiivset ehk sihitut verbi, s.t tegusõnale ei järgne sihitist, nt *kassid nurruvad*.
- Väike $_t$: tähistab transitiivset ehk sihilist verbi, s.t tegusõnale järgneb sihitist, nt *kassid söövad liha*.

4. Kirjuta ümberkirjutusreeglid lausele: *See väike tüdruk paitab suurt karvast kaisukaru ja sööb külma jäätist.*

- $S > NP_{nom} VP$
 $NP_{nom} > DET_{nom} ADJ_{nom} N_{nom}$
 $NP_{part} > ADJ_{part}^+ N_{part}$
 $VP > V_t$
 $VP > VP CONJ VP$
 $DET_{nom} =$ see
 $ADJ_{nom} =$ väike
 $N_{nom} =$ tüdruk
 $N_{part} =$ kaisukaru, jäätist
 $V_t =$ paitab, sööb
 $ADJ_{part} =$ suurt, karvast, külma

5. Joonista skeemina järgmise lause ümberkirjutusreeglid: *Mõned elevandid söövad suuri pähkleid.*

Ülesanne 54: eesti

1. Rühmita laused ja põhjenda, miks tuleb moodustada just sellised rühmad.

Rühm 1 – grammatiliselt mitmetähenduslikud: a, b, d, f, h, j.

Rühm 2 – leksikaalselt mitmetähenduslikud: c, e, g, i.

Mitmetähenduslikkus on omane peagu kõigile inimkeeltele; just mitmetähenduslikkuse tõttu on inimkeelt raske formaliseerida arvutirakenduste ja tehisisintellekti jaoks. Mitmetähenduslikkus võib olla nii grammatiline (kokku langevad sõnavormid või eri süntaktilise rolliga üksused) kui leksikaalne (kokku langevad tähendused). Leksikaalne mitmetähenduslikkus on tingitud nii polüseemiast (mitmetähenduslikkusest, mille puhul ühest tähendusest on arenenud välja teised) kui ka homonüümiast (mitmetähenduslikkusest, mis tuleneb eri tähendusega sõnade juhuslikust vormilisest kokkulangemisest).

a. Emili lõhkus aidaakna oma väikese õe **Idaga**.

Grammatiline: *oma väikese õe Idaga* võib väljendada nii vahendit kui kaasnemist.

Koos oma väikese õe Idaga.

Kasutades oma väikest õde Idat instrumendina.

b. **Koerte hammustamine** võib tüütu olla.

Grammatiline: täiend *koerte* võib osutada nii tegevuse teostajatele kui ka neile, kellele tegevus suunatud.

Koerad on need, kes hammustavad.

Koeri hammustatakse.

c. Luik väidab, et **kaevati edasi**.

Leksikaalne (verbide *kaebama* ja *kaevama* vormide homonüümia).

Mingi otsus kaevati kohtus edasi.

Füüsiline kaevamine jätkus.

d. Peeter ajab **labidaga** meest taga.

Grammatiline: *tegu* võib olla nii vahendimääruse kui täiendiga.

Peeter kasutab labidat, et meest taga ajada.

Peeter ajab taga meest, kes on labidaga.

e. Majas on **tõeline siga**.

Leksikaalne (polüseemia, metafooriline ülekanne ehk ülekanne sarnasuse alusel): *siga* võib neutraalselt tähistada looma ning emotsionaalselt iseloomustada inimest.

Siga kui loom.

Siga kui inimene, kes käitub nagu siga.

f. **Kana on söömiseks valmis**.

Grammatiline: *juttu* võib olla kanast kui söömise subjektist (tegijast) või objektist (sellest, millele tegevus on suunatud).

Kana kui toit on valmis tehtud ja seda saab nüüd süüa.

Kana kui kodulind on valmis oma toitu sööma hakkama.

g. Tema **jutt** oli lühike.

Leksikaalne (homonüümia): kahel eri moodsel käänduval sõnal on ühesugune nimetava vorm.

jutt – jutu – juttu

jutt – juti – jutti

h. Nägin **teleskoobiga** meest.

Grammatiline: tegu võib olla nii vahendimääruse kui täiendiga.

Nägin läbi teleskoobi meest.

Nägin meest, kes oli teleskoobiga.

i. **President muutub** iga nelja aasta järel.

Leksikaalne (polüseemia): sõnal *muutama* on algne tähendus 'teistsuguseks saada', sellest on arenenud tähendus 'vahetuma'.

Iga nelja aasta tagant see inimene, kes on president, muutub mingil viisil, näiteks kiilaneb, läheb hulluks, kasvatab vuntsid jne.

Iga nelja aasta tagant see inimene, kes on presidendi ametis, vahetub/muutub; tuleb uus president iga nelja aasta tagant.

j. **Riiakad naaberrüügid** ihkavad järjekordset sõda.

Grammatiline: tegevuse subjektiks on kas ainult nimisõna või nimisõna koos omadussõnaga.

Need naaberrüügid, kes on riiakad (s.t mitte kõik naaberrüügid, vaid teatud sorti naaberrüügid) ihkavad sõda.

Kõik naaberrüügid, ja nad on riiakad, ihkavad sõda.

2. Milline keelenähtus on selle eripäraga seotud? Kas igapäevaelus märkad tihti selliseid lauseid? Miks?

Kuigi keeles on mitmetähenduslikkus tavapärane, ei pruugi me seda märgata, kuna kontekst selgitab paljuski, millist tähendust mingil hetkel silmas peetakse. Tihtilugu on ka üks tähendustest sagedam ja seega tõenäolisem kui teised.

Ülesanne 55: eesti

1. Kirjutage lühidalt iga numbriga tähendus!

Numbrid tähistavad niinimetatud süvakäändeid ehk semantilisi funktsioone.

Funktsioonid on süntaksiga mingil määral siiski seotud, sest üks ja sama number on antud üksnes sama lauseliikme esindajatele, kuid sama lauseliikme esindajad võivad kanda ka mitut numbrit.

- 1 – tegija, tegevuse teostaja
- 2 – tegevus, mis on mingile objektile suunatud
- 3 – tegevuse objekt
- 4 – lähtekoht
- 5 – liikumise suund
- 6 – liikumistegevus (ei ole objektile suunatud)
- 7 – sihtkoht
- 8 – asukoht
- 9 – kogeja
- 10 – seisund

2. Lisage nende tähenduste alusel numbrid järgmiste lausete sõnadele!

- a) Daamid (1) lahkusid (6) ballilt (4).
- b) Mari (1) hüppas (6) toolilt (4) üles (5).
- c) Kool (9) asub (10) kesklinnas (8).
- d) Raha (3) koguti (2) sukasäärde (7).

Ülesanne 56: eesti

1. Millised laused B on järeldatavad vastavast lausest A ainult mingis teatud kontekstis? Kirjelda seda konteksti lühidalt.

Ainult teatud kontekstis järelduvad:

Mardi auto on maja ees.

Mart on kodus.

Üks võimalik kontekst:

Juttu on Mardi majast ja on teada, et Mart käib tavaliselt igal pool autoga.

Kohv ergutaks.

Kõneleja soovib kohvi.

Üks võimalik kontekst:

Kõneleja on varem öelnud, et ta on unine, kuid peab tööd tegema ja magama minna ei saa.

Vastusena võib aktsepteerida ka teisi lauseid ja mõtteid, juhul kui seletus tõepoolest näitab, kuidas nad on kontekstiga seotud.

2. Mille poolest erinevad põhimõtteliselt lausete B rühmad (1) ja (2) vastavatest rühma A lausetest?

Esimene ja teine rühm erinevad teineteisest selle poolest, et teise rühma B mõtted kehtivad ka siis, kui neile vastavad A-laused hoopis eitavaks muuta. Näiteks, kui öelda "minu vennal ei ole pikad juuksed", kehtib ikkagi väide "minul on vend". Rühmade erinevust võib kirjeldada ka selle kaudu, et esimese rühma lausete B mõtted on järeldused, mis tehakse vastava A-lause põhjal, teise rühma B-laused on pigem A-ütluste eeldused ja on A-lauses tegelikult otseselt esitatud, näiteks lauses "Minu vennal on pikad juuksed" sisaldub fraas "minu vend", mis väidabki selle isiku olemasolu.

Keeleteaduses nimetatakse teise rühma "mõtteid" presupositsioonideks ja neid määratletakse just nimelt selle kaudu, et nad säilivad eituse all.

Esimese rühma mõtteid nimetatakse implikatuurideks (mittesõnasõnalisteks järeldusteks öeldust).

Ülesanne 57: eesti

1. Mille poolest erineb genereeritud lausete süntaks, s.t millistesse süntaktilistesse rühmadesse saaks need laused grupeerida?

Genereeritud laused erinevad üksteisest sihitise ja (sihitis)määruse poolest. On näha, et süsteem genereeris lauseid a) milles oli üks sihitis; b) milles oli kaks sihitist; c) milles üks verbilaienditest oli kas seestütlevas või sisseütlevas käändes (sihitis-määrus) ja teine osastavas käändes (sihitis).

2. Sõnasta võimalikult kompaktselt reeglid, mille põhjal tuleks süntaksigeneraatorit parandada nii, et see enam selliseid lauseid ei looks.

Tõenäoliselt on arvuti osanud kasutada sõnastikku nii, et genereerib ainult selliseid lauseid, kus verbilaiendid on verbiga semantiliselt seotud (*puud-riidad-raiuma, keedis-õunad-keetma*). Küll aga ei ole ta eristanud koostisosi või materjali tegevuse lõpptulemusest.

Et vältida ebagrammatilisi lauseid, tuleks lisada reeglid:

- a) ühes lauses ei või olla kahte sihitisekäändes (antud juhul osastavas) sihitist;
- b) seestütlevas käändes võib olla selline määrus, mis väljendab sihitise materjali või koostisosa;
- c) sisseütlevas käändes võib olla selline määrus, mis väljendab tegevuse lõpptulemust, kui see on tõlgendatav ka kohana.

Kuna reeglid b) ja c) nõuavad teadmisi sellegi kohta, mis võib olla millegi materjaliks ja mis millegi lõpptulemuseks, tuleks luua side sõnastikuga ja kontrollida, et sõnastik sisaldaks kõiki vajalikke andmeid.

Kasutatud kirjandus

Fommer Paul R., Edward Finegan 2004. Looking at Languages. A Workbook in Elementary Linguistics. Wadsworth: Thomson.

Gordon Raymond G Jr. (Ed.) 2005. Ethnologue: Languages of the World, Fifteenth edition. Dallas, Tex.: SIL International. Online version: <http://www.ethnologue.com>

Hurford James R. 1975. The Linguistic Theory of Numerals. Cambridge University Press.

Karlsson Fred, Kimmo Koskeniemi, Pirkko Kukkonen 1992. Kielitieteellisen analyysin harjoituksia. Helsinki: Yliopistopaino.

Stewart Thomas W Jr., Nathan Vaillette (Eds.) 2001. Language Files. Materials for an Introduction to Language & Linguistics. Columbus: The Ohio State University Press.

Interneti-allikad:

Ethnologue = www.ethnologue.com